

К. ГОРДІЄНКО

Буряк

ДЕРЖЛІТВИДАВ

ΑΡΧΗ
ΜΗΤΡΩΟ
ΣΥΣΤΗΜΑ

К. Гордієнко

Б У Я Н

ПОВІСТЬ

Державне
Літературне Видавництво
Київ — 1938

ОСІНЬ

1

Ви не знаєте його! Він уже слово «електростанція» прочитав! Мало того—він уже чорнилом пише. І ще не все. Він уже до тисячі вичислить. Спочатку він міг лічити до сотні, а далі була тьма, прірва, край світу. Чотири писав назад. Літеру «у» також. І задачу він рішив першої. Один хлопчисько наковав десять червків, а другий на п'ять менше, скільки буде? І букваря він уже напам'ять знає. Що йому буквар? О - А! О - А! МА - МО - МУ! Тягнн нудні склади, літери! Він уже збирається ... Хіба що, ви думаєте, він такий малий? Через два роки стукне десять. Десятирічний вік не за горами ... А ви думаєте! Віра Петрівна тепер не червонітиме з сорому за свого учня.

Та не будемо забігати вперед. Враз він так і став вам, гадаєте, кращим учнем?

До школи прийшов Павлик сам, не тримався за руку матеріну. Дарма Гапна Іванівна, висока літня жінка, надумала повести сінка—такий він, щоб з пилською ходити! З вигуками, вилясками, висвистом, розштовхуючи маляків, прийшов Павлик до школи. Видно враз—людина вільно тримає себе, мов другорічник який. Він наступив на жовтий черевик чорному, як жучок, Гарикові, що мов тільки виплигнув з вітрини з пишним бантом коло шиї. Дав стусана приятелєві Тімці. Надія Марківна, повновида білява жінка, з острахом заступила свою випещену дочку Асю.

Ну так що, як перший рік прийшов Павлик до школи? Мало тут його приятелів, що з ними війну вели в урвищі коло Держпрому? Кращого розвідника вже не було, як Павлик. Приємно бути в своєму середовищі. З вигуками стрічає він приятелів: того ліліпутом назве, того зайчиком.

Біда тільки—з приятелем Тімкою розлучили Павлика,—но в одному класі сидітимуть вони, то-то було б цікаво!

Парод усе невеличкий, пристойний, товщиться білл школи, ще не обвиклєся, не здружилиєся, приглядалиєся одне до одного, не відходили від матерів. Хіба вік таки під материним доглядом бути? Самостійне життя починається відниці, скільки незнаних хвилювань, відчувань! І сонце зилєся над зрошеним дахом, обєпалєсь на голови, квіти, вересневий срібний ранок!

Аєя, руєява дівчинка, що по-сусідєски жила з Павликом, інженєрова дочка, розкриває новєський фіолєтовий портфель, дієтає буквар—перша людєська книжка—перегортає зрозумілі їй сторінки, роздивляється малюнки, не діждється, коли відчиняться завітні двері. Всі рано прийшли єьогодні з портфєлями, книжками,—звієно, як у школу. Один лишє Павлик нічого не взяв із єобою. ні букваря, ні задачника, вільна людина, як птах приїшов він у школу з рогаткою в руках. В школі хіба що, думаєте, не знадобиться рогатка? Резинку натягує, розтягує, кожного ляєкає по спині, литках, всім допик рогаткою тою, так що матері напустились на нього, накричали, затупали, щоб кинув геть рогатку.

Аж йому все байдуже. Книжок, портфєля, що дома наготовила мати, він не взяв, а з рогаткою розминутисл не може. Принадна, ловка зброя в Павликових руках, од меткої кулі її падає птах, скавучить собака, бряжчить єкло. Чєпурна дівчинка Аєя принесла пучок айєтра, виплеканих на власній клумбі, дарунок учительці, і вро-

чисто тримала перед себе. Павлик поламав тонкі стебельця, так що пелюстки враз обвисли, жалюгідне видовище. Ася засльозилась, кинула ненависний погляд на того розбишаку.

Лунко, повноголосо заливався дзвоник, незвичайний дзвоник, що лунатиме десятиріччя в людському вухові, дзвенітиме і в глузу ніч крізь сон, і в воді, і в траві сонячної днини і, веселий і падокучливий, будитиме силу всяких відчувань.

Із збудженим гомоном дитяча юрба ринула в двері.

Зворушена мати пригорта до серця Асю, цілує в голову, розчісує гребінчиком білясте волосся.— На десять років прощання!—дивно і смішно Павликові стає,—мамина дочка. Ще й у вікна матері зазирають, як розсілися діти за парти, кожна хоче побачити свою дитину за партою. А Надія Марківна ще й за ручку дверей трималася, як ішло навчання в школі, прихилилася коло дверей—чи не почує часом незвичний голос дочки Асі? Дивний народ ті матері. І вчителька, молода, привітна Любов Аркадіївна, звертається до дітей, що бадьоро, весело дивидись на неї. Як на Павлика, то, далєбі, він інакше на світ дивитися не може.

Все незвичне в тій школі, незрозуміле, блискучий клас тхнув свіжою фарбою, людині, можливо, хочеться співати, плигати, та строга Любов Аркадіївна гримає на Павлика, щоб не совався, не вертівся, сидів тихо. «Ми ішли під гуркіт канонади»,—в голові в'ється, в думці крутиться, а тут сиди тихо. Хіба всидиш? Все біжить, трамвай дзвенить, авто мчить, аероплан летить, а ти не ворухнись, не зійди з місця, сиди як прикутий, слухай, лічи, дивись, читай. Хо!

Павлик одразу ж полюбив останню парту, сів біля вікна. Як жаль, що нема Тімки, стільки спільних думок, замірів, планів вони мають... Та людям хіба до того? Розлучили, роз'єднали приятелів.

Де хто, може, й боїться свого голосу, хай собі сидить тихо, Павлик ніяк не може замовкнути, скрізь подає він свою думку, до всього втручається. Людина не може спокійно слухати,—тож і наказано Павлику перейти на першу парту, увіть, сісти поряд з отою пристойною плаксою, що Павлик їй поламав квіти—Асею. Дівчинка, певне, не дуже зраділа такому сусіди, досить неприязно подивилася на нього, зневага пробивалася в очах її, скривилася—нестерпна людина той Павлик. Перед своїми очима, певне, захотіла вчителька мати Павлика, жоден рух щоб не минув її.

Сісти вперше за парту, думаєте, не подія в житті людському? Чи легко, гадаєте, всидіти тихо, спокійно? Павлик аж ніяк не може: то йому презирнутись треба, то кивнути в куток, нагнувшись, повернутись—день великий, мало що не закортить? Павлик раптом розлігся на всю парту, так що сусідка Ася перегородила парту олівцем, провела лінію—щоб не смів займати її сторону. Павликові цього й треба, він наче ненароком виставив лікоть за недозволену межу. Ажбо йому місця мало. Раптом скрикнув: Ася боляче штрикнула його в лікоть гострим олівцем. Павлик сіпнув її за волосся, і вона зручно вкусила його за руку.

Так, це були перші дні. А далі що цілий рік. Що далі буде?

Любов Аркадіївна довго вчитувала Павликові, страмила його перед усім класом, і хоч хлон'яки нішком намагалася розважити приятеля, розсіяти увагу його, Павликові було не до сміху.

Дзвін, гамір в коридорі перервав не дуже приємні розмови вчительки, діти заметушилися, думки розбіглися, це врятувало Павлика. Діти засіділися і тому з приємністю виривалися з класів, розправляли верткі, спритні тіла, звиклі до безнастанних рухів, невпинно гасали, штовхалися, хоч шкільним порядком те заборонено було.

Дивні дорослі люди, паче вони ніколи не були маленькі! Хіба що в силі стримати бурні потоки дитячого завзяття, що ринуло в просторі коридори?

Хто хоче, хай собі стоїть під стінкою, Павлик може збороти кого вгодно, школа простора, є де розгулятися, розігнатися.

Віра Петрівна, молода ловка вчителька першого класу А, враз перейняла Павлика, досить лагідно повідомила ту прекрасну істину, що в школі так не можна поводити себе, гасати мов на вулиці, та враз кинулася в другий край, де паростала дитяча куча борців, що повтузились на підлозі. А Павлик тим часом міг спробувати, чи міцні руки в Гарика, хоч той мало не заплакав, і чи приятель Тімка візьме на злогад, хто його лускує?

З першого дня люди пересвідчилися, що Павлик, учень першого класу Б, вітрогон на всю школу.

Може, хто і невдоволений був, та Павлик надто чудово відчував себе в шкільному середовищі, завжди збуджений, завзятий, — здавалося, скрізь простору йому мало. Небуденні, незвичайні дні пішли в школі тій, змістовні такі... Ну так що, як люди палички виводять, думаєте, не можуть бути змістовні дні?

І матері, батьки теж незвичайні сьогодні, не знають, як прийняти, де посадити своїх дітей, чим частувати. Всякі ласощі на стіл ставлять. Щедрі, лагідні, не можуть падивитися на дітей... Гнат Максимович, рудий, кістлявий велетень, сам, як школяр, вертиться коло столу, жартує з дочкою Лесею, з Павликом, що тут як свій, розмовляє з ними поважно так, і Леса цілком серйозно напустилася на батька: хай не нуєтує... Василина Матвіївна, привітна повна жінка, задумано, з утіхою дивиться на дітей, хто зна — може, пригадує свої пошівечені шкільні роки, церковнослов'янську нудьгу?

Веселій день сьогодні випав, батьки ставляться до дітей з особливою увагою, не знають, чим задарувати

Іх. На новий шлях ступили діти, самостійне життя починається віднині, відповідальний час, і на них тепер значні суспільні справи покладено, — поважно звертається до Лесі, Павлика Гнат Максимович. Василюса Матвійовна стоїть над їх головами, присовує всякі ласощі, понукає, щоб їли, розпитує про шкільний день, і Павлика не треба за язик тягти, він з чудернацькими викрутасами переповідає шкільні новини, звісно, примовчує тільки за свої пригоди.

І навіть маленький дворічний Толя й собі тягнеться до новенького фіолетового портфеля, хоче, мабуть, ходити в школу ... Леся радо бере братика на руки, і Павлик лоскоче йому шию: теж школяр, ложки держати не вміє!

... Прокинулася сьогодні Леся раніш від усіх, збуджена така, квапила матір, чи все в порядку ... Ручки, зшитки, книжки ще з літа наготовлено. Леся часто з портфелем вистоювала перед дзеркалом. Не могла діждатися бажаного дня. Нова сукня, черевики красувалися на стільчику коло ліжка. Тонкі пахощі прослалися в хаті. Дівчинка кинула очима — вся полиця в квітах! Радісна несподіванка. Батько визирав зза дверей, робить гримаси, потішається. Мати дбайливо, старанно розчісує дочку, пов'язує розкішний вишневий бант. З квітами Леся в школу йде. Схиляється над ліжком, цілує братика Толю, що смішно кліпає заспаними віями. Скільки новиз, подій, тривоги! Змістовно, незвичайно зачали жити віднині восьмирічні люди!

... Що тут міг згадати Павлик? Мати Ганна Іванівна вранці пішла на базар, наказавши Павлику, щоб заждав, поки вона вернеться. Павлик боязко позирав на червоне розпухле лице батька, що міцно спав. Звечора мати довго канючила на базар гроші в батька, що прийшов нетверезий, докоряла, батько лаяв, загрожував матері. Це були звичні сцени. Павлик, вхопивши окраєць хліба,

грудку цукру, непомітно чкурнув з хати, поки ще не прокинувся батько. Павлик знав: зранку в батька болітиме голова, тому краще не сповигати йому перед очима, бо завжди в такі хвилини він щедрій на штурхани, завжди йому хтось на дорозі...

Шкільний ранок починався приблизно так.

Любов Аркадіївна серед уроку стрічала Павлика нудними словами:

— Чого ти запізнився?

Павлик стрімголов влітав у клас, сідав за парту, швидко діставав книжки, людині ніколи було, кидав:

— Я поспішав...

Любов Аркадіївна оторопіло дивилася на заклопотаного хлопця, не знала, що сказати.

Павлик пересвідчився: ніяк не розуміє вона... Хіба можна враз прилетіти, примчати до школи? Хіба в дорозі спокус мало? Тільки розплющив очі—спокуси ті вже виглядають зза порога. Поки дійдеш до школи—на те свиснеш, на те крикнеш, заллещиш, з рогатки вцілиш, а ще поки пограєш в дурки, і час минув. Така вже людська вдача.

Та вернімося в клас. Писати палички, думаєте, не подія в житті? Непоквапно, рівно—теж уміти треба.

Ася так уже пише, так старається, так виводить—певне, хоче написати перше і краще всіх. Павлик теж трудиться, пітніє, крекче, язик висунув, не може вивести палички ніяк—перша людська літера. Дві палички—хрестик: так колись розписувався його дід. Павликові нелегко було. Мов якась деревина до плеча причеплена, неповоротка рука, неслухняні пальці, брудні до того ж...

І що було висидіти один урок лагідно, спокійно, написати сторінку, здати зшиток учительці, бути знатним учнем хоч на годину? Так невдача завжди висить над Павликом. Ліха воля підіб'є на таке, що потім сам у здоровому розумі думаєш, дивиєшся, нічого не розбереш.

Почалося ось з чого.

В Лесі, що сиділа за сплпою Павлякка, падзвычайно брудний зшиток був, пожмаканий, в масних плямах, як ганчірка. Любов Аркадіївна, побачивши той зшиток, жахнулася, з огидою взяла за кінчик, виставила на глум усього класу, що досить дружно таки розреготався. Найдужче від усіх сміялася Ася,— вона не така. Леся згоріла вся, зніяковіла, переболіла серцем із страмовиська того. А ще коли вчителька взяла чистенький, угорнений зшиток Асі і тримала поруч, порівнюючи з брудною ганчіркою, Леся з важкого сорому мало не заплакала. Любов Аркадіївна енергійно розірвала Лесин зшиток, кинула в куток. А Леся сиділа з низько похиленою головою, пригноблена, невдаха така, нишком плакала. Звісно, довго так всидіти не можна. Хіба могла вона розповісти, що то мале хлоп'я понівечило зшиток їй? Лесі доглядати доводиться братика маленького, хитрого пролазу Толю, нічого не сховаєш від нього, всі іграшки поламав. Хоч би й палички. Спробуйте всю сторінку чистенько написати, коли хлоп'я до тебе весь час тягнеться, сінає—до книжки, чорнила, заподабливе таке.

Леся витягла з голови гребінець (усі діти пишуть, в Лесі нема зшитка), причесала перед себе Асю. Ася сіпнула головою,—причена така,—виявила своє невдоволення на весь клас, звернула увагу вчительки. Ася сидить пристойно, старається, пише, зразковий учень, Леся заважає їй. Любов Аркадіївна пригрозила вирідити Лесю за двері, якщо не вгамується вона, не сидітиме спокійно. Ще одним неспокійним учнем, на додачу до Павлякка, мало прибавитися в класі, та це можна сказати, щоб Павляк дуже зрадів з того.

Без діла, лено, не всидиш, не зважаючи на суворе застереження, і тому Леся цілий урок ловила сонечко крізь рогові зубці,—все таки хоч якасьбудь розвага єсть.

Під кінець уроку Павлик зробив нічим не виправданий зухвальний вчинок. Коли вже сторінка була списана, Ася замилювалася з чистенької сторінки своєї, поставила перед очі Павликові — хай позаздрить, чи що — збиралася похестити вчительці. Певне, Любов Аркадіївна відзначила б Асину сторінку перед усім класом. Само тут Павлик зробив вчинок, що над ним потім усі довго ламали голови і винесли глибоку думку про погану вдачу хлопця. Павлик — уявіть, що тільки не западе в химерну голову! — вмочив чотири пальці в чорнило і соковито, досить виразно поставив печатку на чистенькому зшиткові Асі.

Паличка замигтіла перед очима Асі, набігли сльози: дівча старалося, трудило руку, найкраща сторінка була б, аж ненавсесній учень спаскудив сторінку їй, поставив жахливу пляму — шкідник, не інакше.

Ася розплакалась, рибіло в очах, сльози рясно падали на сторінку, розпливалося чорнило, зливалось у велику чорну калюжу.

Як не кажіть, бурхливе те життя шкільне, навіть у першому класі!

Любов Аркадіївна розповідала заву про жахливу поведінку хлопця, — не може дати ладу з ним.

Іван Кузьмич говорив Павликові врозумливі слова, Павлик понуро слухав, примічав: у зава руда борода, і золоті рибки в акваріумі гралася так славно під промінням вересневого сонця... Зав пригрозив вирядити Павлика із школи, якщо він не виправиться, і завтра без матері щоб не приходив...

Серед дітей Павлик набув сумної слави. Якими очима діти повинні дивитися на учня, що його з перших днів водять до зава і викликають батьків? Самих несправних ведуть до Івана Кузьмича, і тому діти з подивом позирали на Павлика, що веселій вернувся до класу, мов нічого з ним не сталося.

Павлику все ціпочім. Сам зав по зробив на нього

ніякого впливу, про це Любов Аркадіївна безнадійно розповідала в товаристві вчителів, — неоправна дитина.

І тут сталася перша сутичка між нею і колегою, вихователькою першого класу А. Віра Петрівна не могла збагнути, як можна прирікати на неоправність жовтороте хлоп'я, говорити навіть про це нілково: це ж віск в руках учителя, вчитель повинен надати йому благородної форми! — виголошувала вона відомі істини, що аж дратували Любов Аркадіївну. З комсомольського запалу чого тільки можна наговорити! І кого повчає Віра Петрівна, досвід не абиякий, чи що, в неї? Треба сказати — досить неприязно сприйняла Любов Аркадіївна повчальні висловлювання зарозумілої колеги. Одібрала, мовляв, собі кращих учнів Віра Петрівна, тепер клопоту не має. Віск — Павлик? — Кремів! Ніхто не знає, що то за щастя Павлик. Лихо, Іван Кузьмич не переконався, ще завжди ладен провину на вчителя скласти.

Події наступних днів довели людям, що то за неспокійна дитина Павлик.

Любов Аркадіївна часто проводила бесіди, чимало нагод було до того.

Радиська країна цвіте буйним цвітом, в степах димлять заводи, в горах світять електростанції, гори віддають своє багатство людині, море віддає нафту, більшовики завойовують Арктику, повертають могутні потоки широких рік, скрізь діє творча воля трудової людини...

Що не кажіть, діти надто охочі до тих оповідань — принишклі, цашорошені, сидять ні пари з уст, дзвоника не почують, захоплено слухають про відважний похід «Челюскіна», про багатства надр і вод тощо. Очі горять, лиця рум'яні, ти їм меду не давай, тільки розкажи щонебудь.

Лиха звичка — Павлик ніколи не сидить мовчки. Ніколи не вгамується. Раз, коли він був поспитав, яка гора вища, Любов Аркадіївна досить гостро відповіла:

— Твоя дурна голова.

Діти приснули, а Павлик знітився, примовк, почав зашкоджати в класі.

Другого разу, коли Любов Аркадіївна, розповідаючи про рибу, досить виразно сказала: «карась живе в річці», Павлик тут як тут перебив:

— ... в болоті!

Відкіля кому відомо, що Павлик за літо обходив усі ставки, ріки навколо Харкова, їздив під саму «Баварію» рибу ловить тощо?

— ... В тебе не язик, а помело!— відказала Павликові на те Любов Аркадіївна, перед усім класом висміяла за недоречне втручання.

Ну, звичайнісінькі слова, які часто доводиться чувати в буденному житті, проте Павлик нахмурився, зніяковів — видно, приховав образу проти вчительки. Зрозумійте, чи могла Любов Аркадіївна поставитись до того інакше? Не встигає вона докінчити речення, як Павлик обзивається, зашкоджа..

— ... Але найдужче, звичайно, карась любить стоячу воду, де винижується в болоті, — цілком спокійно докінчує Любов Аркадіївна свою думку на сором зухвалому хлопчиськові.

Був ще один випадок, що пересвідчив людей в нестерпній вдачі Павлика.

Коли Ася спитала, чи живуть люди на острові Нова Земля, Любов Аркадіївна на хвилинку завагалася, тоді недвозначно відповіла:

— Ні, тільки приїзять промисловці.

Павлик тут гаряче схопився — не званий, не прошений:

— Там уже єсть радіостанція і на зимівлю їздять!

Хіба не знає він, яке життя бурлить на тих полярних островах? Вечорами Павлик в сусідській привітній сім'ї любив слухати, як Гнат Максимович газету читає, просив його навіть. Яке там будівництво йде!

Любов Аркадіївна не стерпіла того втручання, — безпастапно Павлик порушує дисципліну, — роздратовано напалася на балакуну:

— Закрий свою торбу! Хіба я не знаю, що ти за птиця?

Не стала його далі й слухати. Неспокійна, невгамовна людина Павлик той. Мало, що на уроках перешкоджає, що дітей каламутить.

Лункий дзвоник заглушив парікання вчительки. Діти без галазу виходили з класу, задумані, заклопотані лиця, не стали гасати в коридорі, враз за дверима поставали юрбою. Леся вирішила, що несправедливо таки обійшлася вчителька з Павликом, хоч він і задиголова. Як сім-вісім років людині, так, думаєте, вона своєї мідної думки не має? Ну що особливого сказав Павлик? Ася була тієї гадки, що так Павлику і треба. Хай не перебиває вчительку, вискочка! — і враз розкалася, зам'ялася, помітила, що дівчатка одвернулися від неї.

Леся в гурті подруг повела річ про Асю:

— Така вже вредна, того штовхне, того перекривить, метелика на лобі викладає, до вчительки лащить, обніма, на всіх намовляє.

Ася примітила, що подружки обминають її. Великий клопіт з того! Ще подумують, мов парочко вона коло них вертиться, крутиться, просять, щоб не сторонилася її. — А я сьогодні в школу прийшла на машині! — сказала просто, ні до кого, так собі, — ще подумують, забалакати з ними хоче. Ніхто не обізвався, мов би і не почув, тільки Леся проїдала:

— Задавака!

Дзвоник припинив нехитрі дитячі суперечки.

Любов Аркадіївна враз примітила — холодними очима дивилася на цю діти, не могла збагнути чому.

... Шугнуло коло вуха, обдало сильним струмом, позбивало тонкі пруття на кущі, вдарилося в раму, вікно брязнуло, розлетілась шибка, посиалося скло.

З кам'яного будинку, що стояв в гущій саді, вискочила спаленіла Надія Марківна, напустилася на хлоп'яків, що юрбою зібралися на вулиці, грали в цурки.

На шум вибігла схвильована Ганна Іванівна, — певне, Павлик біди наробив, бо як не він, хто ж інший?

Хлоп'яки були німі, глухі, ніхто нічого не бачив, не чув. Хіба скло брязнуло? Дивно. На вулиці гралися вони, могли б помітити.

Павлик приголомшений стояв серед вулиці з палкою в руках, забув кинути, і тому сусідка порішила, що то від його руки розлетілося скло. Хоч Шатилівка покравива досить широкими вулицями, та все ж і цурка часом летить далеко. Павликовій матері доводиться платити за шибку, і тому Ганна Іванівна безпорадно розвела руки:

— Хоч би скорій у школу. Коли той вихідний день кінчиться?

День тільки починався.

Мати бідкалася — людські діти як діти, а тут одне хлоп'я, а клопоту повна голова, отоді тільки спокій, коли піде в школу. Як вихідний день, так неминуче якась шкода. Мати покликала Павлика снідати, він марудно почав вигинатися, крутнувся на одній нозі — він не хоче. Хіба ж міг Павлик кинути своє товариство? Мати тоді пригрозила, що не візьме його в кіно. Павлика це не дуже збентежило: хіба він малий, щоб з матір'ю ходить в кіно? Ганна Іванівна перед сусідкою висловлювала свої скарги: тільки розплющив очі — враз на вулицю, між хлоп'ячий гурт. Щастя його, що батька нема, а то він би на Павликові спустив шкуру...

А хлоп'яки тим часом сходились, збігались з усіх

країв, скоро заповнили всю вулицю, з войовничими піснями велике зборище подалося до яру. В урвищі коло Держпрому починалася війна.

Ася довго лежала з розплющеними очима, випіжувалася в ліжку, приємні думки западали в голову, доскотливі такі, дрімота розливалася по тілу, і мати ходила навшпильках, щоб не потривожити дочку. Брязнуло скло, марево розвіялося, мати вибігла за ворота. Лисуча, ласкава батьківська голова схилилася над дочкою. Ася марудилася, тоді знехоти встала, не знала, яку сьогодні одягти сукню, пехтуючи перебирала блакитну, синю, що батько люб'язно виложив перед нею, взяла врешті зелену. Ви як гадаєте, людина прокидається без усякого кольору перед очима? Іноді, правда, Ася з пехтуванням відкинула б зелену, коли, приміром, прокинулася б з синім або рожевим кольором у голові! Ніхто не вгадає, як ті кольорові настрої западають в голову. Черевик один був під ліжком, а другого пілк не могли знайти, і Ася кричала на матір, що вчора роззувала дочку. Кинулись шукати і мати і батько, насплу найшли черевика під шифоньєром.

За столом Ася вередувала, не хотіла їсти масла, пити каву, знехоти гризла солодкий сухарик. Марудилася, крутилася, позіхала. Скаржилася:

— Їсти хочеться, аж живіт болить, я хочу в кіно...

Мати пригрозила,—коли дочка нічого не їстиме, не піде на прогулянку. Ася скорилася, скривилася, все прийшлося їй, якби чогось кислого, солоного, гіркого, знехоти сьорбала із склянки густо-солодку запашну каву.

Мати зітхала, розводила руками: залишиться дома, вередує день цілий, хоч би скорій в школу...

...Червоні яблука «циганка» мигтіли на сонці. Сині сливи, густа жовта антоновка, прозорий білий налив,

осіпне смугпасте облягувало гілля ... Обабіч вулиці бігли сади, переливалися кольорами дерева. В зеленій гушці стояли кам'яні будинки. Шатилівка.

Жінки сперечалися, жінки лящали. Широка, поросла травою вулиця залодніла. Назбігалося дівчорн, — хіба ж обійдеться без них будьяка подія? На сей раз саме діти і спричинилися до колотпечі ...

Струнка молода жінка сіпала заплаканого Гарика, за-кочувала рукав, зверталася до сусід, щоб дивилися: ось красується червоно - сніж смуга, набив отой буни, везав-лений на все передмістя, Павлик. Стрілою влучив просто в руку! У війни грали ... А якби в око? Сліпа дитина була б!

Улвивши ту жахливу картину, мати аж розгубилася ... — Жінки збігалися, дивилися, всі, звісно, співчували ма-тері, жаліли пораненого воїна.

Та це тільки передмова.

Ганна Іванівна, мати певгомонного вітрогона, про-ворно витирала мокрі, червоні від розсолу руки, Надія Марківна приколпувала буйно золоте волосся, що роз-сипалося на повні плечі, Василина Матвіївна на руках з хлопчиком — усі вибігли, зачувши лемент.

Сусідки, дізнавшися, з чого постала сварка, дружно напали на велику постать в білій сорочці, що сперлася на теплій сосновій паркан дужими ліктями. Гнат Ма-ксимович цілком безтурботно позирав на схвильоване, жіноче товариство, мружив вузькі очі, посміхався в руді пишні вуса.

— А лук Павликові хто зробив?—вказуючи на до-рослу людину, зверталася до сусід Ганна Іванівна.

— Хто дітям уха затуркує всякими війшами, страте-гіями?—вказуючи на дорослу людину, зверталася до сусід Надія Марківна.

— Проти бога хто дітей пакручує?—зверталася до сусід баба Шамриха.

— На всякі витівки дітей підбиває хто?—кидаючи гнівні погляди на Гната Максимовича, вичитували жінки.—Голубів, зміїв пускає хто? Білих цацюків заводить, золотих рибок, морських свинок, кролів, птахів, що всю родину на Шатилівці попсували, хто?

А тут ще Василица Матвіївна цілком приєдналась до жіночого гурту і собі на чоловіка напалася з «тилу», зачала страмити, дорікати, ціла злива слів упала на чубату руду голову.

З розуму вижив, люди сміються, на всю Шатилівку слава, доросла людина, ще й на пожарні стахановець, сором! А якби око вибив?..

Що могла, скажіть, людина вдіяти проти того нападу? Гната Максимовича, здавалося, ніщо не брало, від задоволення булькало йому в горлі, ходили руді вуса, здригались розхристані груди, в синіх очах бринів сміх... Хіба перекричиш, переспориш їх?

Хто, дійсно, був на стороні Гната Максимовича, цілком співчував йому, та не смів подати свого голосу проти матерів, то це дівчора, що скупчилась близько нього, посідала на траві, прихильно мовчки позирала на веселу руду постать, так би мовити, переймаючи частину докорів на себе...

Павлик, герой сьогоднішніх подій, що приховався за кущами порічок, малини в саду, не посмів з'явитися перед материні очі в цей небезпечний час і ладен був крізь землю провалитися. Гната Максимовича як ославив! Пристав, щоб лук він зробив. Грали у війни, і Павлик руку поранив Гарикові (на те війна), той розплакався і побіг матері скаржитися. Хіба хто винен? А як Павликові ось пробили голову камінцем, адже він нікому не скаржиться? Пожалься віп тільки... Тому він і пов'язку зняв, щоб не сердити батька-матір... На всю вулицю славилася мати Гната Максимовича. Павлик уже не раз думав попросити Гната Максимовича зробити

ще одну зброю, та буде, мабуть, і цього... Тепер хоч до людей не ходи, — проїнявся сумом Павлик.

В Лесиній хаті він своя людина. Стільки всяких принад у веселому закутку, живе веселе дворище... Гнат Максимович майстер на всі руки.

Павлик полюбив ці вечори пісень, розмов (не допросься дома, щоб провели радіо).

Коли спав Толя, Васирина Матвіївна, ласкава, цовна, сідала за машину під великим лапатим фікусом, шила дітям сорочки, співала ясним тихим голосом, що проїмав душу.

Приводом до розмов часто бувала нова кінокартина, яку Павлик неодмінно бачив і міг подати свою думку. Всі слухають, розмовляють з ним, як з рівним.

Газети приносили вісті з далекої Іспанії, Китаю про тяжку боротьбу трудового люду з диким ворогом, фашизмом. Тисячі покалічених дітей, сиріт пустив фашизм по світу.

Гаряча сльоза іноді падала на біле полотно... Чимало відради приносили вісті з неосяжного радянського краю.

Похмура, непривітна Павликова хата з одвічними неполадками між батьком - матір'ю.

Павлика вабила дружна сусідська сім'я. Павликові теж були раді... Гнат Максимович завжди найде веселий жарт для нього, цікаву розвагу, Васирина Матвіївна — склянку запашного з медом чаю. Павлик частий гість тут. Іноді, правда, дошкулляла Леся, щоб учив буквар, рішав задачу. Павликові нілково показувати перед дорослими, що він від Лесі відстає, нічого не знає, в неї питає. Тому він завжди відказував, що поробив уроки дома.

А тепер накоїв біди, клопоту, хоч у хату не ходи...

З вигуком, впертам, вписвистом, впляскам стріп хлоп'ята другого дня Павлика, що наважився таки взяти до школи новий портфель. Дивна звичка в того Павлика здавна ведеться. Він не скоро візьме нову річ яку, що зв'язує тебе: ще подумають справді — мамни пустунчик, мазуп. Розхрістаний, завихрений, він привільніше відчуває себе.

Хлоп'яки кинулись до нього, обступили. Чого тільки не було в тому портфелі? Мотузляний обривок, скляна планка, шматок пахучої шкіри. В хлоп'яків розбіглися очі. Кому не закортить придбати багатство те? Тімка враз захотів мінятися. Ну, як ви думаєте, на що можна виміняти шматок замазки? Тімка давав залізне коліщатко. Павлик не брав. Нащо йому? З замазки ти собі ліпши що завгодно... Це було так природно. Тімка ладен ще додати перо «піонер» і олівець, аби Павлик помінявся. Вчора скляр вставляв шибку, і Павлик придбав у нього чудесний шматок замазки, який збудив заздрість усіх хлоп'яків. А що вже на самому споді в ганчірці замотане, в чарівному портфелі приховано, ніхто не вгадає до самої смерті.

Навчання почалося.

Любов Аркадіївна задавала приклад, діти рішали, в класі було тихо. Це гнітюче впливало на Павлика, він списував, і від цього йому якось веселіше стало на душі. Діти вже навчилися не звертати уваги на вибрики його, вчителька вдала, що не почула.

— Чому ти задачі не рішаєш?

Павлик старанно лінив чортика, тоді почав списувати в Асі, і Любов Аркадіївна проминула це засуджено лвище. Аби не в гіршого учня. Хіба ж серцем болітимеш за всі шкільні дріб'язки?

— Ну, діти, хто піде до дошки?—звертається до

учнів учителька. Цікаво ж знати їй, скільки охочих знайдеться.

Павлик перший викинув руку: він, він! Як же не закортити? Ніколи його не питають, не викликають. Чи він таки справді учень?

— Чому не питаєте? Чому ви мене ніколи не викликаєте?—звертається він до вчительки.

Любов Аркадіївна, що має звичку ніколи не відповідати йому, мов би він не існує для неї, на сей раз із нехтуванням відказала:

— Я вважаю, що ти не потрібен в класі, тебе треба виключити.

На уроках, коли хто читає або задачі рішає, треба правду сказати, Павликові не так легко всидіти. Він і крутиться і вертиться, а все таки його не хочуть питати. Що йому та нещасна паличка? Він уже літери пише! Легко хіба слухати, дивитися, як силкується хто? Йому завжди здається, що він краще скаже, зробить. Та ба! Не встиг Павлик розкрити рота—одне тільки й чує від учительки:

— Не кажи дурниці!

— Не будь вискочка!

Непутящий учень з того Павлика,—порішила вчителька, діти, всі. Сама лише жаліслива Леся, правда, ніколи не смілася з Павлика,—можливо, їй в голову приходила інша думка, почім знати? Нащо вже приятель Тімка з першого класу А, і той ніколи не вірив у Павликові здібності.

Павликові не легко терпіти, зносити нехтування те. Він настійливо став домагатися, щоб його визвали до дошки. Мабуть, аби одв'язатися від нього, не інакше, Любов Аркадіївна дала свою згоду, з чого в класі зчинився веселий гамір.

— Тихо! Вгамуйтеся!—нагримала на дітей Любов Аркадіївна.

Легко сказати, Павлика викликають до дошки! Чи можна собі уявити щось дивніше? Спокійно всидіти, змовчати? Діти вовтузилися, совгались, заздалегідь готові потішити себе цікавим видовиськом.

— П'ять додати три, скільки буде?—питає Павлика вчителька.

Павлик довго не думав.

— Сім,—відказав він.

І яких тільки помпнок не буває в житті?!

Дружний регіт прослався в класі.

Павлик збагнув: помилився він. Розгублено позирав на усміхнені лиця. Хлоп'яки старанно мотали руками, бажаючи допомогти Павликові: на одній руці було п'ять пальців, на другій три, а рук багато, і пальці — ліс пальців — мигтіли перед очима, забивали памороки...

І тільки Леся, що сама чимало горя зазнала з тими помилками, досить сумно позирала на Павлика, коли всі сміялися.

— Поклади крейду, іди на місце,—безнадійно сказала вчителька.

Ася не стрималася, впертість хлопця дратувала її, Ася зневажливо, голосно на весь клас зауважила:

— Став, як стовп...

Зірвала сміх серед дітей; тільки Леся подивилася на подругу докірливо, неприязно...

Павлик не рушав з місця. Подумати не дають йому. Хіба він мусить так легко позбутися назавжди довір'я до себе?

Вчителька вдруго наказує йому покласти крейду.

Хіба Павлик враз так і скориться? Зпільковіє, побіжить, сяде? Людина хмурить чоло, вперто думає, але стільки всяких думок ураз нахлинуло, настроїв, які хвилюють, дратують його, що він не може рішити найпростішого прикладу.

Вчителька намагається вирвати крейду в непокір-

ного учня, Павлик ховає руки, не дає, вчителька дужча, заволоділа крейдою, і Павлик ні в тих ні в сих поплівся на місце.

Хоч затуманіли дивно очі, проте Павлик досить виразно бачив усміхнене лице перед собою, і тому він, не довго думаючи, дав стусана Гарикові, повернувся, войовничо свиснув, переможно сів. Треба якось зігнати свій сором. Людині, може, хоч раз в житті закортіло відчуття себе учнем, приховане бажання те, може, давно таїлося, непокоїло його, а тут осоромився як! Нікчемний, ні до чого не здатний,—доводять йому. Напали, принизили, нагнали. Занепаде духом, думаєте, людина? Ще б чого не було! Павлик вирішив бешкетом довести, що він не такий, вернути собі рівновагу. Хіба хто зрозуміє його муку? Можливо, йому хочеться перекидати сотні, тисячі, незнані, загадкові, припадні величини, а тут кажуть, що він десятків не знає...

Ася на глум зняла його. На душі і без того не легко, а вона нещадно глузує з Павлика:

— Батько завгосп, а він десятка злічити не може, по пальчиках треба вчитися...

І за це він дав їй таки доброго стусана в бік. Асл скривилася, вигнулася, заплакала, і Любов Аркадіївна вирядила Павлика з класу. Павлик охоче виїшов, а захотів би — не пішов, він знав: силоміць вивести його ніхто не має права.

Несправедливість була покарана. Діти, звільнені від пустуна, могли спокійно провадити урок.

Хоч і привільно тепер Павликові для пустощів стало, однак сам серед простору що вдієш? В коридорі Павликові все видно. У Віри Петрівни в класі А діти сидять тихо, нікого не чути. Павлик здивований був. Поряд у класі Б діти як бджоли в вулику гудуть, не відухає голос Любові Аркадіївни. Павликові закортіло довідатись, чи є хто в класі А, що роблять вони, що

так тихо? Пудно все ж таки самому нештатсь в коридорі. Хоч би Тімку вирядили. За весь час ні разу Тімку не вирядила Віра Петрівна. Цікаво, що робить Тімка, певже сидить тихо? Став примічати Павлик, мов би змінився Тімка — не бігає, не пустує, не задирється... Уникати Павлика наче став.

Не довго думаючи, Павлик одчинив двері в першій клас А. Віра Петрівна читала книжку, діти задумано слухали, невдоволено покосилися на нього. Віра Петрівна досить лагідно запросила Павлика сісти за парту, послухати цікаву казку про «золоту рибку». Павлик, далебі, не знав, що діяти: ні шуму, ні галасу, ні вигуків не зчинила полява його. Скрізь гнали його, а тут запрошують... І він неспіло переступив поріг, подивився на стелю, посміхнувся, спробував увійти. Так діти зняли галас, напустилися на нього, закричали, замахали — не треба, він буде заважати! Обурені з того, що він перервав цікаву казку. Павлик подався назад, пахмурився. Зірким оком він помітив, як приятель Тімка ховався за хлоп'ячі спини — щоб не стрічатись з Павликом, чи що?

Павлик тоді суворо сказав:

— Мені потрібен Тімка.

— Нащо?—спитала Віра Петрівна.

— Я всіх збираю такових!— гостро відказав Павлик.

Віра Петрівна здивована була: хай це Павлик кращо послухає, як Тімка читає, пише...

Дуже цікаво!.. Надумали, чим принадити Павлика.

Тімка, виявляється, був пристойний учень в класі, тож набрався сорому за Павлика, свого приятеля, він. А найдужче непокоїло його — що подумає Віра Петрівна?

Павлик збагнув усе, з нехтуванням причинив двері, вирішив після урока поговорити з приятелем.

Він став підряд одчиняти двері, зазирати в кожес клас, скрізь зашкоджати, порушувати навчання.

Коли Павлик пабігався вволю, пакурився, він найшов собі нову розвагу. На короткий час він зник, а тоді вернувся, нап'явши плащ, мов би чапаєвську бурку, одчинив знов двері в перший клас А.

Одчинив двері, голова замотана бинтом, у червоних плямах — запеклася кров, діти очі витріщили, притаїли подих. Коли всі надивилися досхочу, а подиву дитському не було краю, Павлик перестав більше цікавість дитячу мучити, з гордістю пояснив:

— Боєць Іспанії прийшов.

Діти припинили навчання — яко там навчання! — розреготалися: шалапут несправний!

Кому прийде в голову, що вчора воювали «Червона пилка» з «Профробітником» в урвищі коло Держпрому, і Павликові таки справді влучив хтось каменюкою в голову. Подія ця досить схвилювала ворожий табір. Коли Павлик упав, знепритомнів, вороги в паніці розбіглися. Приятелі одвели «щасливого» бійця в аптеку, там йому припекли рану йодом, промили, наклали пов'язку. Але, йдучи додому, Павлик пов'язку зняв, щоб не хвилювати матір. Це вже занадто: в один день — шибку розбив, голову розбив, Гарика поранив... День був повен вражень.

Вони нічого не знають... І взагалі ніхто нічого не знає... Дарма, що Павлик ще, може, не зовсім справний учень. А тільки на випадок, якби республіканці перемогли, так у нього вже давно вірш готовий. Да. Вірш хоч і невеликий, всього два-три рядки, може, він його де й чув, та все ж це Павликів вірш... Тільки Гнат Максимович знає про те, навіть Леся не чула, а то ще розпеще... Вони вирішили нікому не казати, до часу тримати між собою цю таємницю...

Вчителі на перерві парікали на поведінку Павлика: зазирає в усі класи він, зашкоджає. Любов Аркадійвна мусила ті докори слухати, закиди: безперечно, то її

провина, не може дати ладу учневі. Спробували б самі! Любов Аркадіївна скаржилася перед Іваном Кузьмичем: одіслати додому—ганятиме день цілий, а в школі однак не вчиться, іншим заважає... Івану Кузьмичу до краю обридла ця морока з учнем, та ще таким жовторотим. Чи раз він сам викликав Павлика, страхав, загрожував вигнати з школи, якщо не виправиться, визивав матір—аж, видно, до свідомості хлопця не доходило, що сам зав школи мав з ним розмову.

Залюднів коридор на втіху Павликові. Од приємних звичок не легко одвикати. Ніхто краще його не дає «шалабана»—видумати слово таке треба! це не кожен зуміє. Загнувши палець, він ляскає хлоп'яків, аж іскри в очах світять... Поки сам не дістає влучного «шалабана» від Тімки. Зрадівши зустрічі, хлоп'яки стусують один одного, забувши, що кілька хвилин тому цілком інші настрої були в їх душах.

Мало яких забавок не вигидає хлоп'яча голова! Паперові голуби, приміром, то дурниця, ще батьки наші пускали. Ви спробуйте лінійкою поцілити або крізь скляну трубку. Коли всю руку густо натерти крейдою, а тоді змити мізинець та середній палець і поставити дві крапки на долоні—вийде блискучий чортик!

Легко вам сказати—киньте пустувати. Приємне відчуття через край б'є, людина, вщерть сповнена дурощів, уже не знає, що діяти.

А потім—несправедливість. Так, несправедливість. Ось послухайте.

Після перерви Павлик сидів у класі.

Коли Любов Аркадіївна одвернулася до дошки, за спиною її мов би хтось писнув. Учителька насторожилася. Чи писнув, чи здалося їй? Виводила крейдою, стала прислухатися, почувала ясно писк. Суворо повернулася до дітей: хто писнув? Вирішила покарати пустуна. Клас мовчав. Хіба ж осміляться виказати вони?

Мов би й зуби в усіх зціплені, а писк не припинявся. Крізь ніс, чи що, пищать вони, хто їх розбере? Може, Павлик наловчився, хто ж інший? Тому, що всі кидали насмішкуваті погляди на Павлика, вчителька порішила, що то він. Звичка така вже погана в тих хлопців: занявчати кішкою, занищати, завищати... Це вже було понад терпіння Любові Аркадійни. Попусти тільки раз...

— Де твій щоденник?— строго звернулася вона до хлопця.— Це ти писнув.

Що міг сказати Павлик? Як не він, то хто ж інший?

Павлик надто охоче віддав свій зошиток, і Любов Аркадійна досить виразно написала: «пищав на уроках», — Павликові на втіху, а також усьому класові, що зайшовся реготом, качався зо сміху, ревів. Це збентежило вчительку, дивна поведінка дітей незрозуміла їй. Падто стурбована, схвильована була, не могла осягнути ніяк: мов би і цікаво розповідала, та діти слухали не уважно, вовтузилися, перешіптувалися. Незрозуміло. Відома річ, де ви бачили— хіба могло прийти будькому в голову, що то не Павлик пишав, а біленький пацючок його,— тепер відкриємо таємницю,— що лежав у портфелі насподі, в ганчірці замотаний, спав, а тепер прокинувся, захотів їсти, подав голос, пишав,— хто вище, що пацючок інакше не вміє? Що ж, коли треба постраждати за нещасну тварину, Павлик може. Славне таке створіння, тепло, тільки ніс і хвіст холодні. Сидить собі під партєю, чи то в кишені, сухарі гризе і не знає, що таке щоденник... І Павлик нізащо не викаже, хто тут справді писнув. Що буде, як довідається Гнат Максимович? Хіба на те він подарував пацючка, щоб Павлик у школу носив? Вже й так нарікання кругом пішли на Гната Максимовича, начеб він Павлика на лихі витівки підбиває! Неприємностей не оббереться... Мало клопоту через Павлика мав? Та й Гнат Максимович ще

пічого, а ось як довідаються матері! Голову прогрізуть йому.

На перерві діти кипулися, обступили Любов Аркадіївну, стали благаги: навіщо вона записала Павликові зауваження в щоденник?

Жаліслива Лєся промирилася:

— Його дома битимуть...

Аєя зловтіхою пройнялася:

— Батько відлупцює!..

Стало відомо дітям, що після того, як батько паслухався докорів від учительки, зава: не паглядають за сином батьки, як безпритульний хлопець,—прийшов додому і, будучи не в силі зладнати з бурхливою вдачею Павлика, згаряча відшмагав його. Ніде гріха діти, ще є така звичка між декотрими батьками.

Договорилися з завом, що мати, Ганна Іванівна, кожного дня заглядатиме в щоденник, до будо написано, якщо Павлик погано поводитиме себе в класі. Тож діти і боялися, щоб хлоп'якові знов не дісталоси, бо сліди від ремінця довго носив Павлик, зелено-сині смуги на тілі.

Лєся докоряла подрузі: радіє з чужого гори!

Аєя була вкрай здивована: чому турбується Лєся? Записники найшлися!

— Павлик, Павлик! Ти ще б, може, його «Павличком» назвала!—в'їдливо зазначила, присоромила Лєсю.

Павликові дошкулиш! Аєя на власні очі бачила, як він враз спритно вирвав листок з щоденника. Аєя повідомила про те вчительку, кинулаєя за Павликом, та він кудись зник. Не втече. Завтра перевірять. І діти з цікавістю ждали другого дня.

Повиходили в коридори, поставали купками, гомоїли, сперечалиєя про досить важливі справи.

Лєсі літеру Б тяжко писати, Елі в літері В тяжко нахил робити, для Аєї то все дуршниця, ось хай спробують кручено Д написати!

Завелся в людей клопотливі справи! Коли послухаєш їх, так нема нескладної літери...

Яке ж, уявіть, другого дня було диво для всього класу!.. Любов Аркадіївна, не кажучи ні слова (думаєте, забула вона?), взяла Павликів щоденник. Листок був на місці. Довго хмурилася, пальцями перетираєла — справжній сторінка із зауваженням! Вчителька неприязно подивилася на Асю, що, зніяковіла, засоромлена, не знала, що казати, ладна була заплакати: вона на власні очі бачила, як Павлик вирвав сторінку. Не могла збагнути, що на світі робиться. Діти зили на сміх Асю. Павлик хитро подирвав на всіх, кривився, приморгував. О, він уже навчився грамоти! Ася тоді образливо скрикнула:

— Він цей листок уклеїв!

Хто міг довести? Що тільки не прийде людям в голову!

4

Павлик і в гадці не мав, що він став предметом бурхливих суперечок. Відбулася нарада з участю батьками, де поряд з усіма шкільними справами обговорювали нестерпну поведінку жахливого хлопця.

Любов Аркадіївна подала досить красномовну заяву, яку повинні були розглянути вчителі з батьками. Чого тільки не було в тій заяві, що тільки не витіває Павлик!

Порушує шкільний розпорядок, дома пив вишневу наливку, уроків не вчить, в класі свистить, зриває навчання, погано впливає на дітей, курить, бігає, б'ється з учнями, стріляє з рогатки. Страхіття якесь, а це Павлик! Не може взяти себе в руки, і, не зважаючи на всі заходи виховательки, нема бажаних наслідків, учень не піддається впливові, це з певністю твердить вона, учень і далі руйнує роботу в школі. Ось що було написано в тій заяві.

Іван Кузьмич, зав школи, тут коротко зауважив, що ті оздоровчі заходи, яких вжив до Павлика шкільний колектив, зокрема і він сам (посадили на першу парту з кращим учнем, виписали газету «На зміну», завели щоденник, тримали тісний зв'язок з батьками, мало що...), не дали таки справді бажаних наслідків, і тому він просить з цього приводу висловитися батьків. Цікаво, які думки в них є.

Хто краще Надії Марківни знає вськденну поведінку Павлика? Мало стусанів від нього дістала дочка Ася? Одного синця на руці і досі носить. На лихо, сиділа поряд, щодня все чисто викладала дома. Мати домоглася, щоб пересадили Павлика, так хіба інші діти не терпітимуть від нього? Щодня приходить дряпані. Тоді стали брати поганій приклад, побачили, як можна не слухати, безкарно порушувати дисципліну. Надто зле впливає Павлик на дітей. Тож, на думку Надії Марківни, або хай виключать Павлика з школи, або ж дітей розмістять в інші класи, а Павлик, отже, хай сам сидить. Треба належне віддати Надії Марківни: за свою дочку вона не клопочеться тепер, Асю то пощастило перевести до першого класу А, звільнилася місця там, — ну, а як інші діти?

Не кожному батькові вистачить педагогічного хисту; одні думали так, другі вчували, що тут щось не так, — та Любов Аркадіївна стала енергійно вимагати, щоб взяли Павлика з її класу, інакше вона сама залишить школу. Привселюдно каже вона. Любов Аркадіївна була досить схвильована. Непоправна дитина Павлик. Всі кращі учні виходять з її класу (думка про Асю) через того Павлика. Треба сказати, що Ася перейшла до класу А, мати вблагала зава: погано впливає Павлик на дівчинку.

І тому батьки тільки розвели руками: може, справді хлопець таки непоправний, кому краще знати? стільки людей нападалося на хлопця, що тут казатимеш?

Павлик не чув, ні, цих розмов, інакше невеселі думки папали б на нього—з школи гонять додому, з дому мати рада вирядить до школи, нема місця людині на землі...

І коли зав школи звів усі думки, висновки були невтішні: вирядить із школи Павлика треба.

Тут тільки само й почалися суперечки.

Павликові ніколи б не прийшло в голову, що та лагідна комсомолка, вчителька першого класу А, Віра Петрівна, яка часто в коридорі переймала розбурханого хлопця, вгамовувала, сей раз на захист його стала. Нема поганих учнів, мовляв! Стала гаряче доводити, що не треба виключати Павлика із школи, треба самим перевиховати, треба, щоб воля волю покорила... Любов Аркадійвна вкрай здивована була, виразно дивилася на присутніх, мов би шукаючи співчуття, недоуміло водила плечима, вивляла неспокій, хвилювання... Не могла збагнути, до чого Віра Петрівна веде? Рішуче заперечила:

— З Павлика однак не буде толку. Він нічого не боїться.

— І не треба, щоб він боявся, — цілком спокійно відказала на те Віра Петрівна.

— Як?! — заломила чудові брови Любов Аркадійвна.

— Треба, щоб він розумів...

— Він саме й не розуміє, що таке «не можна». Не розуміє, що таке заборона, не слухається наказу...

На те Віра Петрівна відповіла:

— Треба довести, перекопати, умовити...

Одне слово, повести так виховання, щоб у хлопця не було нездорових нахилів! Почали знов од нічки танок!

На іншу відповідь Віра Петрівна ніяк не спромоглася. І взагалі ця непристойна поведінка колеги дратувала Любов Аркадійвну, що вчувала тут лиху спробу підкопатися під її авторитет. Великий досвід Віра Петрівна

має? Сама на рік молодша стажем, памагається вчить тебе!

Любов Аркадіївна спитала колегу з неприхованим глумом: чи не згодилася б вона взяти Павлика до себе, в свій клас? Самій виховати?

Так, це був виклик, хай червоноіє тепер зарозуміла товаришка перед присутніми.

Іван Кузьмич тут мало не розгубився (було з чого!). Гостра сутичка між виховательками не наближала розв'язання справи. Проте, він враз оволодів собою. Всі погляди звернулися тепер до засоромленої вчительки. Іван Кузьмич сам ухопився за нову думку (клопоту і без того чимало): справді, чи не згодилася б Віра Петрівна взяти до себе Павлика?

Віра Петрівна, уявіть, не дуже стурбована з того була. Вона давно приглядалася, цікавилася жвавим, метким хлоп'ям і згодилася без особливого вагання взяти Павлика до свого класу—спробувати свою силу, чи що? Хоч декому й здався вимушеним вчинок той, декотрі просто здивовані були, проте всі відчули якусь полегкість. Складна справа розв'язалася несподівано і легко.

Вдоволеній і зав був. Зрозуміло все, ясно. Коли Любов Аркадіївна не могла справитися з учнем, невже треба вдаватися до відділу народної освіти? Там би за це не похвалили. Хіба не знайдеться сильнішого педагога? Іван Кузьмич охоче дав свою згоду на перехід Павлика до Віри Петрівни, прихильно навіть поставився до того. Чи надовго?—тривожила думка його, проте він промовчав. Вдоволена була і Любов Аркадіївна, що позбулася таки неспокійного учня. Мало вона накричалася, нахвилювалася через нього? Хай тепер інші спробують... Вдоволена була, уявіть, і Віра Петрівна, що з новим учнем відчула мов би приплив свіжих сил...

Стурбована була тільки Надія Марківна. Стільки сил приклала, щоб звільнити Асю від неспокійного сусіди,

перевела до першого класу А, так і тут не втечеш від Павлика, знов доведеться дочці в одному класі з ним сидіти.

Павлик, який в цей осінній день блукав з рогаткою в яру, знав, що в школі вирішується його доля, про те йому вранці батько нагадав. Прийшов поночі сердитий, вже Павлик спав, хотів перетягти реміщем, так мати не дала, заступила: що він собі думає, перелякати на смерть хлопця хоче?.. По материних руках полюснув ремінець. Павлик усе чув, бачив, тремтів під ковдрою, лежав з думкою: чи одійде за ніч батькове серце, — може, під ранок забуде?..

Уранці, як тільки прокинувся батько, пітний, заспанний, зачав шмагати реміщем Павлика, щоб не смів пустувати, щоб учився славно, вже набридло скарги вчительки слухати ...

Павлик, звичайно, не знав, не догадувався, що в той час, як він кричав на все подвір'я, Леся саме збиралася в школу, за ворітьми стояла, закусила губу, нахмурилася, прислухалася, серце тяжко щеміло, мало не з плачем в школу пішла, тому і запізнилася ...

Ася також чула лемент Павлика, прийшла в школу — всім розповіла, як лупцював батько клятого хлопця: на всю вулицю вищав. За це вона дістала таки доброго стусана від Тімки (він сам затерся в хлоп'ячий гурт) — пі за що вдарив він її, дівчинка не так від болю, як з образи мало сама не заплакала. Діти, хто як — одні байдуже, інші невдоволено — слухали ту повину, Леся прилюдно соромила подругу: радіє з чужого горя!

Павлик, що ледве вирвався за допомогою матері — хоч і їй дісталося — з міцних батькових рук, прибіг у яр, самотній такий, сів на пень, задивився, зажурився. Яр принаджував своїми дикими закутами, було парко, по сонячних схилах слалася зелена трава, паслися кози, в місті гриміло, гуркотіло, дзвеніло, тихо, спокійно

було в яру, тільки часом в кущах залопотить якесь пташеня, чи то висунеться з нори на сонце чорне рильце: і йому хочеться писнути, свиснути, заверещати на все горло, заявити, що й воно існує... А на душі в Павлика було так нудно і невідрадно, пеначе слабій він, водив помутнілими очима, ну просто не знав, що робити. А ще довго так рости треба. Якби авіатором він був або командиром на білому коні, облітав би всю землю, на війну пішов... Лягає спати завжди з думкою: коли б скорій ріс! Вже думав не раз, що він дорослий... він і грому не боїться: чорна хмара найде, блискавка блисне, діти в хату біжать, Ася під ковдру ховається, щоб нічого не бачити, не чути, Павлик простоволосий під дощем в калюжі бовтається. А взагалі легко, думаєте, щось робити людині, в якій нема ще біографії?

А тут з школи гонять, дома мати лає. Мати каже:

— Пропада дитина!

Вчителька каже:

— Пропада дитина!

Доведеться пропадати ...

ЗИМА

1

А все сонце... Якби не сонце, людина б давно читати навчилася. Тільки сидеш за буквар, зберешся з думками, прицілишся до слова, а тут сонце на буквар бризкає, сліпуче таке, лене, припіка потилицю, лоскоче вухо, виграє на сторінках, літери в очах рибіють, сили прокидаються в тобі, бурлять, людина зривається зза столу, з вереском кидається в двері, вибігає на широку вулицю, на простір, мчить напередими з вітром. Хіба полениш, зрозуміє хтонебудь, чому Павлик читати не вміє?

Віра Петрівна вголос читати учнів викликає,—що буде, як до Павлика черга дійде? Сидить він у новому класі, всі з цікавістю на нього дивляться, чимало наслухалися про того Павлика. Віра Петрівна не кричить ні на кого, не сердиться, лено так розмовляє з дітьми, всі спокійно сидять, слухають, і Павлик теж сидить пристойно, не говорить ні до кого, не пересідає, не презирається, хоч ліворуч приятель Тімка сидить. І діти охоче питають учительку, і пояснить вона тихо, ладібно, коли що спитаєш.

Любов Аркадіївна розповідає, було, якесь правило.

— Я не зрозумів,—скаже Павлик.

— Треба було слухати!—накинеться Любов Аркадіївна.—Всі діти слухали, а ти гав ловив?

І спитати вдруге не закортить.

Може б, і справді в новому класі подумали, що Павлик таки пристойний учень. Чимало з ним Віра Петрівна говорила на самоті, наставляла. Так лиха го-

дина припесла сюди недругів його (Леся—та нічого)... Сидять в одному класі з Павликом. Ася то навіть на одній парті з ним сидить,—так захотіла Віра Петрівна, чи що? Вибуло багато учнів з школи, побудували нові будинки, порівняли перші класи, і Лесю також взяли у перший клас А.

Тімка читає з виразом, наголосами, швидко так, всі уважно слухають, стежать, чи не збивається він. Перед Павликом чорне місце, і думки в нього теж чорні... Давно той Тімка літери не знав? Ішли разом у школу, Павлик хоч деякі літери знав, Тімка й того ні,—тепер він читає, а ти сиди, слухай, очима кліпай. Леся подає йому свій буквар, та Павлик не хоче брати... Тоді Ася присовує йому свій буквар, та Павлик не хоче брати... І ніхто не знає, що на душі в нього. Тімка сів. Віра Петрівна вдивляється в лиця, кого б ще викликати. Павлик чоло хмурить, очей не підводить: хоч би до нього черга не дійшла, страмовисько на весь клас. Леся теж читає швидко, славно так, спиняється, де треба, тільки голос чомусь тремтить у неї. «В лісі пахли липи. І сосни пахли. На соснах смола. Смола капала і пахла». І мало сльози в Лесі не канали. З чого це вона зворушена така—не зрозуміє ніхто...

В Павлика душа не на місці. Легко сказати: просиділа людина стільки в класі, всі читають, а Павлик і літери не всі знає! Що буде, як Віра Петрівна дізнається? В першому класі Б Павликові все байдуже було. Там з нього глузували, цуралися його, на сміх виставляли, кричали на нього... Віра Петрівна сказала дітям, щоб усі мали Павлика за товариша собі, дружно жили, не сварилися. Навіть славним учнем Павлика назвала. Та що буде, як діти дізнаються, що Павлик читати не вміє? Хіба ж не стануть з нього глузувати?

Віра Петрівна не минула таки Павлика,—вона спитала, чому в нього кпиги нема?

Павлик неохоче поліз у портфель і дістав... що це таке було? Книга не книга, ворона не ворона, синя ганчірка, що вгодно, тільки не книга!

В класі стояла тривожна тиша. Леся позаду тяжко зітхала. Учні з жалем дивилися на Павлика, деякі вставали з місця, щоб краще розглядіти диво те, дехто приснув—но легко було стримати свої почування, здивовання,—та на молоде чоло Віри Петрівни набігла сувора зморшка, і цього було досить для того, щоб діти вгамувалися, стрималися принаймні...

Віра Петрівна схилилася над книжкою, з жалем промовила:

— Тут літери не розбереш...

Павлик з не меншим жалем відповів їй:

— Я нарочито обливав чорнилом, щоб читати не міг...

Для кого ж це він шкоду робив?—з докором дивиться на цього Віра Петрівна. І погляд той не легко йому зносити.

Павлик гаряче пояснює: це він раніш... І тим словом так багато сказано! Це було в ту давню пору, про яку Павлик і згадувати не хотів. І це, певне, відчула Віра Петрівна, бо більше ні про що не питала. А Павликові прийшла в голову думка: який би галас зняли в першому класі Б, попадись їм у руки ця страмна книжка! Любов Аркадіївна, напевне б, з огидою за кінчик узяла, на глум усього класу виставила. Потішалися б, глузували. А Віра Петрівна навіть не дозволила дітям виявляти свою непомірну цікавість. Не те, що—дружно, гуртом підняли на сміх Лесин зшиток у класі Б!

Ася тоді,—увіть, що зробила Ася? Вона вже тричі прочитала свій буквар, він для неї не цікавий, вже напам'ять знає, вона хоче віддати свій буквар Павликові. Дивилася на Віру Петрівну такими благальними очима, щоб та дозволила їй зробити приємність... Леся, навперей, стромляє Павликові свій буквар: вона теж може

віддати, а сама разом з Асею читатиме, поряд живуть вони. Дивні дівчатка! З чого це такі щедрі сьогодні вони? Бувало, за якийнебудь дріб'язок на весь клас лемент знімуть... Вся школа, здавалося, ладна була віддати Павликові свої букварі.

Віра Петрівна таки не застала Павлика читати, перед новим класом не виставила на посміховисько, спасибі їй. Прийде додому, він таки візьметься за той буквар. Що йому тяжко? Раніш—то сонце зашкоджало, а тепер зима... Чи, може, вчителька думала, що Павлик читає славно, не спитала його? Мало того, вона навіть цікаву книжечку дала йому, і діти тягнуть голови, дивляться, яку книжечку вчителька дала Павлику. Всі аж пролєсніли, коли побачили знайому обкладинку. «Каштанка»,—прочитала Ася вголос. Павлик і сам бачить—на обкладинці собачка намальована.

— А ти книжечки читаєш?—питає Павлика Віра Петрівна.

Що міг сказати Павлик на те? Всі діти в класі беруть книжечки додому, він же не учень, чи що?

-- Ні,—сказав Павлик. Хоч би перестала Віра Петрівна його мучити.

— Чому?—спитала Віра Петрівна.

Павлик повісив голову, понурі думки снували, безнадійні такі...

Адже Павлик знав, що Ася неминуче вискочить, з задоволенням перед усім класом пояснить: «Павлик читати не вміє!» Тоді знову глум, сміх, тоді знов бійки, війни—і він у класі непристойний учень.

В Асі, можливо, і свербів язик, так Леся, знаючи вдачу подруги, непомітно сіпнула її, застерегла, щоб промовчала вона. Ася і сама знала, пересвідчилася, що не в пошані у Віри Петрівни ті звички.

— Книжок нема,—пояснив Павлик. А то хто зна, що подумують вони... Цікава, лахмата собачка така...

І що йому робить з тою книжкою? Ось якби, справді, живе цуцеля міг дістати Павлик, «вівчарку», вивчити для сторожових постів, щоб стежила ворога, на війну щоб міг брати її з собою. В Гната Максимовича треба буде поспитати, порадитися, хоч він і без того набрався чимало всяких неприємностей через Павлика... До батька не приступиш, ніколи йому про розваги хлоп'ячі думати, він ніколи не розмовляє про те з сином, не розпитує, а більше кричить та лає... І що б його вдіяти незвичайне таке Павликові,—врятувати поїзд від аварії, витягти будького з води чи затримати, як білоруські піонери, цімецького шпіона? А то живе собі людина непомітна, незнана, ні для кого не відана, в той час як душа відкрита для великих вчинків.

Гірке чуття пройшло хлопця. Хіба не цікаво прочитати оті сторінки про «Каштанку», дізнатися, про що там річ іде? О, Павлик тепер опанує грамоту!

А Віра Петрівна, увіть, таки дізналася, що Павлик читати не вміє. Правда, це було на самоті. Коли всі діти вийшли з класу, Віра Петрівна залишила Павлика, повела довгу розмову з ним про те, що він рік може згайти, як не буде вчитися, відставатиме від дітей. Краще б вона йому про те на гадувала. Павлик і без того сьогодні пережив чимало. Правда, це було не перший раз, часто всі обіцянки і переживання забувалися за порогом школи. Хіба довго ходитимеш, нудитимешся якоюсь згадкою, обіцянкою? Тепер же з похилою головою він слухав, доходило до серця йому слово.—Адже він бачить, що приятель його Тімка не гасає, но бешкетує і вчиться чудесно, що ж тепер Павликові доведеться робити?—Віра Петрівна не дала йому довго й думати. Що його цікавить, що б він хотів робити?—питає вона його.—Ось приятель Тімка зробив підводний човен, на шафі стоїть, буде капітаном, а що з Павлика буде, думав він над тим, раз учитися

не хоче?—Павлик очі витріщив. Тімка, приятель, мовчки, крадькома спромігся на таку дивну річ, ще й сірою фарбою пофарбував... До речі, приятель він йому чи ні? Щось не дуже охоче він з Павликом водиться...

Павлик тут не стерпів, він приказав свою потайну мрію... Від хвилювання аж забило дух. Він хотів би зробити шаблю! Ось воно що!

— Шаблю?—здивувалася Віра Петрівна. Що ж він робитиме тою шаблею?

Павлик увесь прояснів. Що? Як що? Дивні люди! Якби вони знали, що тільки можна нею робити! Павлик часто вистоював перед портретами червоних командармів, роздивлявся рідні мужні риси, ордени, зброю... В такі хвилини, будьте певні, Павлик теж може бути спокійним, коли він, приміром, споглядає чудесну шаблю червоного героя Котовського або ж улюбленого Чапаєва... В такі хвилини не тривожте його, велике зворушливе почуття б'ється в грудях, і Павликові здається — візьми він тільки в руки шаблю ту... Ганятиме, рубатиме, мало що? В урвищі коло Держпрому враз фронт прорве...

Віра Петрівна схвалила його бажання. Дивно, приязно дивилася, як загорівся хлопець-вихор! Так і сказала: «Гарне твоє бажання мати шаблю... тільки ось ганяти, битися, це вже не варто»...

Павликові тоді незрозуміло... Звичайно, він на думці мав війну в яру. А тільки як на гадку Віри Петрівни? На флейту, приміром, можна грати, квітку нюхати... Ну, а шаблею що?..

Віра Петрівна все ж не стала сміятися над ним, не відмовляла ні від чого, нахмурила навіть лоба, цілком заклопотана скрутним становищем. Де ж він думає зробити ту шаблю? І з чого? І як? Не так усе легко...

Павликові, справді, показалося все те тяжко. Та ще головної небезпеки Віра Петрівна не знала: де ховати

ту шаблю, щоб мати не спалила, не порубала на дрова? Чи мало бойових трофеїв його (він ховав під східцями) в плиту пішло? Лук, стріли, цурки, палки — все тріщало в руках Ганни Іванівни, погоріло: шибки цілі будуть, як казала вона. Віра Петрівна раптом проясніла. Чудесна думка їй прийшла в голову. Вона знайшла вихід. Так. Якщо Павлик стане гарно вчитися, вона його одведе в таке місце (там, до річі, поганих учнів не приймають), де він зможе зробити не тільки шаблю, а навіть дредноут... що завгодно. Ось як Тімка.

Павликові здавило груди. Він хотів щось сказати, досить таки важливе, і не знав що... Розмова вкрай схвилювала його, хлопець безпорадний був...

Все таки він згадав. Він сказав цілком твердо, що буде здорово вчитися, і хай тільки вона залишить його в своєму класі, щоб не вертатися назад у клас Б.

Хоч це була і не перша його обідлика в школі, та про те ніхто не згадував, і, здається, тепер ні в кого не було сумніву... Віра Петрівна навіть віщувала йому прекрасну будучину, як може він стати інженером, пілотом, червоним командиром, чим завгодно, і шаблю найкращу зробить собі... Мало чим він зможе бути, і яких тільки принад не криється перед ним!

Це був надзвичайний день для Павлика. Ніхто з ним ще так не розмовляв у житті! Людина, що за свій вік, можна сказати, набула сумної слави несправного, «вітрогона», несподівано виявила цілком тверезий розум, змістовні паміри...

Призна, цікава розмова учительки з учнем (видно було, як захопилися вони) в декого, може, і збудила заздрість... Діти здаля позирали, як дружельюбно розійшлися вони: Павлик збуджений такий і вчителька з суворим чолом і посмішкою на тонких губах...

В той день Надія Марківна, що вийшла назустріч дочці і за ворітьми виглядала школярів, була вкрай

здивована, побачивши Асю, Павлика й Лесею, що верталися вкупі, люб'язно, жваво розмовляли.

Діти йшли рядом по широкій, як вигін, вулиці, мов щирі давні друзі, мов ніколи нічого між ними не було ... Дивно. Надія Марківна, схмарпіла така, пішла назустріч. Давно та Ася прибігала з плачем, скаргами на Павлика? Обминала десятою вулицею? Безнастанно порогувала з ним? І ще раз дивно.

Ася тим часом договорилася з Лесею навчити читати Павлика. Щоб не кліпав він очима перед класом. Ася запрошувала приятелів (і Павлика теж) заходити до неї, разом читатимуть ... Що не лине Павликові буде, вона пояснить ...

Що тут казати? І Павликові теж було дивно. За глухим парканом жила інженерова сім'я. Ніколи Павликові навіть і на думку не спадало зазирнути в густий, пишній сад Надії Марківни. Хіба як поспіють яблука — рясні, червоні, аж мигтять, жовті, запашні, аж прозорі, ваблять око, спокушають Павлика ... Високий, зелений паркан, оснований до того ж колючим дротом, у дворі на ланцюгу сидить клітний чорний пес ...

Надія Марківна завжди застерігала дочку від небезпечного сусідства з Павликом. Відомий вітрогон, забілка на всю Шатилівку. Так у школі посадили дочку знов поряд з ним. Мало наплакалася дівчинка від нього? Давно вікна побив? Думала позбавити дочку небезпечного сусіда, перевела Асю до першого класу А. Так і Павлика туди лиха година принесла. Знов сидять поряд. Надії Марківні незрозуміло: заприятелювати, чи що, ладна дочка з ним, ідуть рядом, сміються, розмовляють. Щирі тобі друзі!

Помітивши Надію Марківну, Павлик став викручуватися, розмотувати шарф, розмахувати портфелем, тоді побіг ... Ще побачать хлопці, стануть сміятися, ще подумують — справді подружив з дівчатками він!

Мати дома корила дочку, застерігала, щоб не вди-лася з лихим хлопцем. Приятеля собі найшла!

Ася на те нічого не сказала, тільки нахмурилася. Хіба могла мати зрозуміти, осягнути всі ті складні події що відбуваються в першому класі А?

Ганна Іванівна сей раз не менш здивована була. Пообідавши з усякими викрутасами, Павлик не шугнув вітром на вулицю, не літав на лижах, а зосереджено засів за книжку. Ганна Іванівна притаїла подих, ходила навшипницьках.

2

Далебі, часом Вірі Петрівні здавалося, що навколо Павлика все життя шкільне вертиться. Сьогодні повів себе нестерпно, весь клас збудоражив. Тільки вона переступила поріг, Ася в сльозах кинулася назустріч.

— Павлик украв листівку.

Віра Петрівна отерпла з несподіванки. Чимало і без того лихих звичок у хлопця, чимало нарікань, скарг падало на нього, та про крадіжки ніхто ніколи не чув. Це була новина. Навіть Любов Аркадіївна про те ніколи не згадувала. Що буде, як вона дізнається? Дійде до зава. Нова слава, безперечно, на всю школу піде про Павлика.

Видно, листівка—тяжка втрата для дівчинки, не могла заспокоїтись, від сліз аж позапухали очі, схлипувала, шукала захисту в учительки.

Всі діти насторожилися, обурені з того непристойного вчинку. Доки Павлика не було — ніколи ніщо не зникало в класі. Вимагали суворої карі випуватцеві. Тімка запально вигукував:

— Це нечесно!

Леся з сорому не сміла підвести очей на приятеля,

низько голову схилила, засмучена така. Не легко, звісно, коли втрачаєш довір'я до людини.

Павлик хмурий, насуплений спідлоба кидав сухі погляди на схвильованих дітей, глузлива зморшка тремтіла йому коло ока... Коли ж хто надто розходився, він навіть зухвало приморгував. Це ще дужче дратувало дітей. Ніщо не в силі вплинути на нього.

Віра Петрівна з властивим їй, непомітним для стороннього ока вмінням вгамувала дітей. Чи то легенька посмішка, чи зосереджений погляд сірих очей, спокійні рухи — незрозуміло що вплинуло на дітей, — розпалені пристрасті вляглися, клас заспокоївся.

— Насамперед не крав, такого слова в нас нема, — досить переконливо сказала, і діти полегшено зітхнули, а заплакана Ася враз здалася.

— Ну, взяв...

Павликові від того не легше стало, — завжди так, коли за нього оступається Віра Петрівна...

— Що ж це, жарти? — строго питала вчителька Павлика. — Дівчинку ображати, доводити до сліз?

Похнюплений, осоромлений, він, безперечно, не радий за свій необдуманий вчинок. Почуваючи свою провину, дістає з книжки листівку, повертає дівчинці:

— Маршал Будьонний.

І тим словом так багато сказано.

Сльози навернулися на очі Павлику.

Дивне заворушення сталося в класі. Діти набрали повні груди повітря. Вражені, схвильовані. Вовтузилися під партами, розкривали книжки, портфелі. Ася перша поклала перед Павликом чудесну листівку. Командарми, вожді, пілоти, стахановці, улюблені дитячим серцям герої радянської країни, кольорові малюнки, портрети лежали на парті перед Павликом. Хлопець цілком розгублений був. Не міг стримати свого хвилювання, коли Ася з ясною посмішкою надто охоче

положила перед ним листівку, що збудила стільки тривоги у класі...

Павликові незрозуміло... Дивні ті дівчатка! То скинуть за одною карткою, то враз тобі скільки дарунків накидали!

3

Вернувся, крутнувся, ліг на парту, позирнув у вікно, посміхнувся, заглянув у Лесин зошиток, — не знає людина, що їй робити і чому вона в класі сидить. Очі розбігаються, ніс загострюється, рот розтягується, тіло розправляється...

За вікном випав глибокий пухкий сніг, і Павликові видно, як лахмата чорна собачка безтурботно качається в снігу, перекидається, борсається, бігає, стряхається, тоді знов з розгону пурнає в сніг... Снігу набивається їй повен ніс, вуха, і вона кумедно чмиха. Павлик залюбки погрався б із славною собачкою, покачався б в снігу, аж тут сиди як прикутий, арифметика...

Віра Петрівна сумно дивиться на Павлика. Навмисне взяла сьогодні сотню, заздалегідь тішила себе думкою, як зацікавляться діти, нудні вже десятки стали...

Всі накинулися, допался до тої сотні, заглибилися в складну грамоту, не абиляка подія — враз зросла, збагатилася людська думка, сягнула аж до сотні! Так скоро і до тисячі дійти можна!

Павликові смішно стало. Ася, Тімка, Леся так захопилися, що не помічали нічого. Павлик позирає в усі сторони, вертиться, крутиться, привільно почувває себе. Так що Ася сіпнула його, нишком насварилася: що він собі думає? З чого Павликові весело стало?

Віра Петрівна тяжко зітхнула — пропала сотня, всі сподіванки, надії...

Павлик, зустрівши суворий погляд учительки, не-

квапно дістає зшиток. Зшиток, як звичайно, в маслі, чорнилі...

Всі трудяться, хмуряться над великими числами, вираховують, думають. Тільки одне чоло не наморщене, тільки одні очі ясні — Павлика. Любісінько малює, виводить командира на коні.

Віра Петрівна здалека побачила розвагу хлоп'ячу.

— Що ти робиш?—звернулася до нього.

Павлик з лесою посмішкою показав їй, також усьому класові свій малюпок, разом вилвив свої затаєні думки:

— Я, коли виросту, полечу на місяць, стану собі і дивитимуся на Красну площу, як Ворошилов парад приймає...

Ставала веселою арифметика...

Діти, що ламали голови над числами, залюбки ладні були розважити себе цікавим випадком. Віра Петрівна не дала їм натішитися, зробила досить змістовне зауваження Павлику:

— Ось ти астрономом хочеш бути, арифметики не знаєш і не хочеш знати, і не любиш, до сотні вичислити не можеш, задачу на одну дію не рішиш, а як же ти без арифметики астрономом зможеш бути? До місяця не близький край.

Поставила перед Павликом досить складну задачу.

Клас засміявся, а Павлик зніяковів.

— Це зшиток у тебе такий?—спитала Віра Петрівна.— Сховай його краще, щоб ніхто не бачив. Як виростеш — знатимеш, який ти учень був. Подивися краще, як діти пишуть. Ася, Тімка — подобається тобі?

Безжально розправлялася сьогодні Віра Петрівна з Павликом, душу вимотувала. Вичитувала, докоряла, — можливо, шкодує, що взяла Павлика до свого класу?

А тут ще дівчатка сіпають його: задачі чому не робить він?

Так чи інакше, Павлик взявся за перо. Після уроку

вчителька обіцяла йому поставити оцінку. Павлик, коли захоче, цілком може бути вдумливою, змістовною людиною. Цифри ходили під його пером, танули, набухали, досить легко він перекидав, нанизував цілі десятки, довго і не думав, скоро розв'язав усі приклади.

Пролунав дзвоник — кінець дня, проте Павлик не підводився: він доконче мусить вивести всі числа. І діти також чомусь не розходилися, сиділи, чогось ждали. Дарма Віра Петрівна виряджала їх з класу — нізачо не підуть вони, хай на п'ять хвилин пізніше дома будуть, — в один голос благали вчительку.

З порожніми руками, думаєте, Павлик до столу ішов? Нічим похвалитися, нічого показати йому було?

Учні дружно підбадьорювали його, пророкували чудесну оцінку.

Не з легкою душею Павлик до столу ішов. Якби не оця клята помилка: $90 - 40 = 30$. Закреслив 30 і поставив 50. Чи він не знав? Ну, задивився... З ким не буває?

Весь клас був однодушною гадки, що Павлик заслуговує на високу оцінку: — жодної помилки! Щирі порадники Вірі Петрівні палко доводять, переконують: чи Павлик у кого списував? чи йому хто підказував? Не без того в класі. Єсть такі — коли самі не в силі здолати труднощі, вухо наставляють. Може, Ася допомагала Павлику або Леся? Хто скаже? Всі бачили: цілком сумлінно і самостійно розв'язав трудне завдання він. Ну, помилився, не без того. Сам і виправив. Він не терпить, коли Ася, в щирому бажанні допомогти йому, часто шепче. Він звик сам...

Віра Петрівна пробігла очима зшиток, дійсно не наїшла ні одної помилки. Не могла вгамувати балакунів ніяк. Звертається тоді до Павлика з такою річчю:

— Павлик, ти любиш правду?

Павлик здивовано кліпнув очима. Хто не любить правди?

Отже, коли так, доводить вчителька, хай порівняє свій зшиток хоча б з Тімчипим.

Що тут казати? Хіба сліпому не видно — в Тімки чисто, вірно, без поправок зроблено всі приклади. В Павлика ж, на біду, єсть поправки.

Сталось диво. Людина, що ніколи не могла скласти собі ціни, раптом прилюдно визнає:

— У мене неохайно написано.

Всі ахнули.

Віра Петрівна ствердила те зізнання.

Діти в галас: як неохайно? Ну так що, як неохайно?

— Він поспішав!—казала Леся.

— Він нагонив!—казала Ася.

— Він рішив!—казав Тімка.

Увесь клас став на захист Павлика. У першому класі Б, певне, не так було б,—подумав Павлик. І ще подумав: хіба там інші діти? Незрозуміло було... Сіпався він з дітьми в першому класі Б. В першому класі А з усіма дітьми подружив він. Навіть з Асею. Всі визнавали: чисто написав він, із старим зшитком порівняти не можна. Старий зшиток це жах, а не зшиток.

Павликові і жалко було і мов соромно... Метушня яка знялася в класі! Все через нього. Діти остуналися, і перед дітьми йому ніяково було, і перед Вірою Петрівною, що морочилася з ним, і чомусь сльоза набігала на очі, і лихий його зна, що робиться з людиною!

Павлик сказав, і голос його звучав цілком спокійно:

— Написав посередньо...

Діти, не в силі стримати своїх поривань, стали заперечувати. Як посередньо? Де посередньо?

Віра Петрівна бачить тверезий розум, здорову самооцінку Павликову. І, на диво йому, ставить «добре». Мало того, вона бере щоденник Павликів, і перо її спиняється проти слова «дисципліна» (всі затамували подих).

— Діти,—питає вчителька учнів, що тісно оточили стіл,—Павлик нам сьогодні урок зривав?

Усі гуртом охоче відповідають:

— Ні!

— А може, він зашкодив комусь?

— Ні!—дружно відказують діти.

— А може, він якого уроку не зробив?

Діти запально доводять, що арифметика без помилки в нього.

За всі ці чудові людські властивості Віра Петрівна, без жодного вагання, проти слова «дисципліна» виразно ставить Павликові «відмінно».

Всі до краю вражені були. Павликові затяло дух. Людина сповнена відверть переживань. Павлик одразу схопив зшиток і, порушуючи свою відмінну дисципліну, стрімголов вискочив з класу, мчав коридором, збиваючи дітей з ніг, ляскав дверима, захеканий, збуджений вибіг із школи.

— Іван Кузьмич!—гукав він, здоганяючи на вулиці зава.

Іван Кузьмич, побачивши хлопця, що був незвичайний якийсь, захоплений, схвилюваний, не без тривоги спинився.

— Іван Кузьмич, дивіться!—подав йому Павлик зшиток.

Зав покvapно нап'яв окуляри, очам своїм не вірив, протирав скло, знов дивився. «Добре» по арифметиці і «відмінно» дисципліна.

Приємно вражений, він, здавалося, був більше вдоволений за самого Павлика.

Скоро надійшли ще вчителі, зшиток переходив з рук в руки. Ціле товпище зібралося, учні, перехожі, пльнки з дітьми, двірники—всі обступили Павлика, запрудили вулицю. Хто не йшов—спинився, така вже звичка в людей. Розглядали незвичайний зшиток, самого Пав-

лика. Всі пересвідчилися, що то за прекрасний учень Павлик. Пересвідчився також і міліціонер, який не раз зганяв Павлика, коли той чіплявся на трамвай.

Серце хлопця сповнилося щастям: сама Любов Аркадіївна не могла проминути Павлика, роздивлялася зшиток, певне, зраділа також.

Проте, Любов Аркадіївна потім зробила одне досить змістовне зауваження. Це вже згодом, у своєму товаристві.

— Постривайте,—сказала досвідчено Любов Аркадіївна,—хай тільки блисне сонце, побачите, який учень буде з Павлика!

Внесла тими словами деяке занепокоєння, хоч Віра Петрівна ще не зовсім спокійна була за свою перемогу, так би мовити, за цілковиту перебудову Павликову.

Вся школа, вся Шатилівка, весь Харків того дня довідалися про цікаву новину—в Павлика відмінна поведінка! Часто хіба людині випадає та слава?

Уперше перед матір'ю гордо показує щоденника Павлик. І мати в щоденник дивиться, радіє, своїм очам не вірить, іде в комору, розв'язує велику чорну банку. Повну вазочку густого малинового варення, що аж мигтить, переливається, перед Павликом ставить. Запашна малина дух забиває, в горлі дряпає, приємним лоскотом розходиться по тілу, по жилах плине... Гарно бути відмінником!

4

Сніг сліпить очі, виграє іскрами, морозний день розгонить кров, душу веселить. Гнат Максимович кидає ясний зір вздовж прекрасної вулиці Карла Лібкнехта. Погляд розбігається, спочиває, милується світлими ламаними лініями будинків, стрункими рядами

засніжених дерев, плавним льотом авто... Камінна гряда раптом обривається, і перед вами розкинувся білий сад, височиться гострогранний величавий пам'ятник Шевченка, глибокотемний лабрадор виграє сонячним відблиском...

Сніг і апельсини, чудесне сполучення кольорів хвилює око, зимове місто набрало оранжового кольору: апельсинами закладені вітрини...

Гнат Максимович мружить очі, вбирає запаморочливі пахощі, на широкій долоні зважує соковиті, запашні апельсини. Тішить себе думкою, як пожадно Леся, Толя питимуть животворний сік, і від цього мов би сам набирається сили. Наче щось згадавши, посміхається, добирає ще третій апельсин, — славний дарунок дітям буде!

Швидко скрипить сніг під ногами. Якщо з людної барвистої вулиці завернути ліворуч, на просторий, як аеродром, майдан Держинського, проминути гігант Держпрому, довге урвище з буграми, долинами — місце відомих дитячих боїв, починається широка затишна Шатилівка з невеликими мальовничими будиночками, ганками, балкончиками, садками близько парку... Кругом яри, ліси, поля...

Не доводиться говорити, діти з галасом стрічають батька, Леся, Толя, з ними й Павлик виснуть на руках йому... Гострі дитячі очі враз примітили роздуті кишені, — без дарунків Гнат Максимович рідко приходить, тоді він сумний навіть, коли не може дітей чимсь порадувати. Здавалося, він завжди радіє з дитячої радості. Тому і майструє їм усікі іграшки, вигадує забавки, розводить різних звірків, рибок, птахів, голубів (дома у нього гомінкий співучий сад), за що від Василя Матвійовича, а також від сусід часто дістається йому.

На сей раз він надто веселий, шумний прийшов у хату, Павлика перекинув на канапі, Толю підкинув до стелі на радість хлоп'яті, що захлиналися від збуд-

ження, а Леся сама на спину батькові плигнула... Васирина Матвіївна гримнула, щоб не робили в хаті бошкету. Діти вчували, що сей раз чимсь пахне... Кому не відомо, що діти люблять ласощі? Вони вхопили апельсини, також мружили очі, милувалися. Леся знала: далеко, за морем, смагляві руки іспанської дитини передали їй дарунок...

Леся хатнім сповістила, що Павлик сьогодні відмінник. Васирина Матвіївна була приємно здивована, і, мабуть, за свій успіх Павлик одержав чудовий дарунок— великий апельсин. Діти затопилися в запашну солодку масу, пили, смоктали, розкіш! Гнат Максимович не був здивований. О, він знав, що Павлик здібний хлопець— коли захоче, зможе вчитися, даремне тільки на нього нападають.

Василина Матвіївна на те глумливо зазначила, що Гнат Максимович сам на голові ходив змалку, вчитися не хотів, неуком виріс, тож тепер бере під захист Павлика...

Яка несправедливість! Гнат Максимович звертається до дітей, хай розсудять... Ще й досі мозолі з колін не походили від науки... Молитви не вивчив— ставай на гречку... Псалмами, тропарами, кондаками, церковнослов'янською мовою, законом задурювали голову. Користь з усього була хіба та, що іноді прочитаєш псалтиря по мерцеві, і за це тобі дадуть пшеничний буханець... З десяти год вже зароблив на себе, скотину пас, на воловнику в економії виріс, а мати каже— науки не пройшов!.. На пожарні тепер лекції слухає, в студенти записався, а їй ще мало!

Повість батька звеселила дітей. Гнат Максимович завжди, розповідаючи про свій гіркий життєвий досвід, подавав це смішно так...

Що плакалися на стару школу, про це Павлик не раз чув від дорослих. Павликові тільки незрозуміло, як

могли в старій школі кривдити дітей? І як могли діти терпіти?

Певне, тоді інші діти були,—зробив глибокий висновок Павлик. Він собі не може уявити, щоб вчителька могла покривдити його, довести до плачу...

На що Васирина Матвіївна люб'язно додала:

— ...Скорше вчителька від тебе заплаче, Павлику дорогий...

Всі засміялися, а Павлик зніяковів. Звісно, Васирина Матвіївна завжди має свої гострі небезсторонні думки.

5

...Леся тремтливим голосом вірш читала, як падали сніжинки на труну Ільча, як похилились в жалобі знамена... Тоді розповідала про огняний шлях Ільча. В цю велику хвилину в уяві ставала безмежно рідна постать вождя з ясною усмішкою. Виспажив здоров'я своє в боротьбі за народ... В глибокій задумі сидів клас, а серце так щеміло... І в цю мить забували всі, що вони діти, гаряча хвиля обдавала, велике вселюдське чуття жалю...

Віра Петрівна тепле, щире слово повела про Ільча.

Діти широко розкрили очі, морщили чола. Не легко все ж відчутти, збагнути те старе, кляте життя, коли вам лише вісім років і коли ви людина безкласового суспільства. З книжок лише та оповідань батьків (тут на згадку приходив Гнат Максимович, що часто розповідав, як знущалися капіталісти, поміщики з народу) Павлик собі дещо взяв у розум. Окрім того, його увлечення про капіталістичний світ збагатило кіно. Павлик не проминав жодної картини, і улюбленими фільмами його були «Карл Бруннер» і «Драні черевики». З газет, розмов у сім'ї Гната Максимовича про напад фашистів

на іспанський народ Павлик теж собі склав деяке уявлення про тих людожерів, що в громаддя руїн перетворили міста, в гори трупів—дітей сонячної Іспанії... Як уявляв Павлик фашизм?—Голова без черепа з великими щелепами, гострими іклами, фосфоричним блиском очей... Як малюють в газетах.

Запало в душу Павликові слово вчительки. Він не одривав очей від блідого лиця Віри Петрівни, що хвилювалася сама, дітей хвилювала. І до дівчинки Лесі всі пройнялися сьогодні чуттям поваги, за столом вона сидить якась незвичайна, усіх вразила змістовним словом.

Діти тихо вставали, не бігли, не кричали, спокійно вдягалися, без метушні, шуму, і всі задумані були...

6

— Хто краще всіх співає в лісі?

Це так на дошці написано було.

Діти відповідають:

— Краще всіх у лісі співає соловей.

Букву «й» вивчали. Поламайте голову над тими літерами! Початки людської мудрості...

Діти пишуть, зосереджено морщать чола. Скільки зусиль, старання треба прикласти, щоб вивести рівно літеру, ціле слово, коли неповоротка ручка така, неслухняні пальці, літери розсуваються, стрибають, падають, недоведені, короткі, довгі, криві, мляві, веселі, невдоволені, всякі бувають, яких тільки літер нема? Вам хіба відомо? Коли яканебудь, навіть маленька і зовсім невиразна, літера «й» може стільки горя людині заподіяти! Досить тільки, щоб ляпнуло чорнило, або злонавісно сусіда штовхнув у лікоть!.. Та всього вам не перекажеш.

І чи взагалі знаєте ви все?

Віра Петрівна повільно наближається до парти, на якій сидить Павлик, і між ними виникає така коротка розмова:

— Чому ти не пишеш? Не вмієш?

— Вмію.

— Ручки нема?

— Є.

— Перо зіпсоване?

— Ні.

— Зошита нема?

— Є.

— Так чому ж ти не пишеш?

Що найлегше, як дати враз відповідь?— здається вам. Проте, Павлик мовчить.

Не в кожного, звісно, тут вистачить терпіння і охоти битися над упертим, примхливим (може бути!) хлоп'ям, домагатися, витягати з нього виразне слово. Коли в класі до сорока учнів, що залишили письмо і стежать за цікавою розмовою. Коли так легко запасти думці в голову про неслухняне, безнадійне, вередливо хлоп'я.

Асі то навіть дивно стає: що це Віра Петрівна мочиться з Павликом? Любов Аркадіївна та б ураз: кулаком об парту—пиши мені, сиди мені як слід! Учні і бояться...

Віра Петрівна почула, що в класі стало тихо, подивилася на дітей, докірливо похитала головою, і пера дружно знову заскрипіли.

Ася, почувши легенький дотик у бік, обернулася і побачила, як Лєся уважно припала до письма, старанно виводить літери, лівою ж рукою непомітно стромляє їй чистий зшиток і косить при цьому лівим оком. Ася враз насторожилася,—такий виразний, змістовний був погляд лівого ока, що Ася збагнула все, так само непомітно простягла руку назад, взяла чистий зшиток. Яка все таки здогадлива та Лєся!

Вам ще, очевидно, незрозуміло, чому Павлик не пише, і нікому також незрозуміло, чому він не відповідає Вірі Петрівні? Що відповідати, казати? Це не так легко...

Із скрутного становища, в яке попав Павлик, вирішила виручити його насамперед Леся.

Сказати, що в Павлика нема зшитка, була б неправда. Сказати, що є зшиток—не кожен наважиться.

Ася тут виручила приятеля, нишком стромила чистенький зшиток йому,—спасибі їй, хіба, думаєте, знов докори дома слухати так приємно? Аж тут сталася дивна річ... Замість того, щоб крадькома взяти чистенький зшиток, що послужливо передавала Ася, і виложити на парту перед ясні очі Віри Петрівни, Павлик завагався, він зробив цілком інше. Засоромився, чи що, свого вагання? Він поліз у портфель і дістав свій зшиток. Не зшиток, а пожар! Червоними літерами все покреслено—знов цікаве видовище для всього класу. Діти таки справді тяглися очима до зшитка того. Тімка то навіть приснув,—здаєка йому видно було, як гуляв по зшитковій олівець Любові Аркадійвни.

Леся невдоволено позирала на Асю, та знизувала плечима—вона не винна, не хотів брати...

Сам Павлик мов не признавав свого зшитка. Невже це справді його зшиток? Чи приємно дуже роздивлятися оді плями, розводи, кривулі, одю погань, одю ганчірку? Коли б хто справді міг зазирнути в його ясну душу, чи наважилися б тоді показувати йому оте страмне дзеркало? Павликові не по собі стає...

Віра Петрівна тим часом не сміється, не кричить, не глузує, а тільки спочутливо так дивиться—чи на зшиток, чи на Павлика, не розбереш.

Мовчки перегортає сторінку, кладе перед ним, підбадьорюючи каже:

— В новому класі ти будеш по-новому писати ...

Виразно дивиться на дітей, що повитягували шні, і діти припадають знов до зшитків.

Чи могло бути в цю хвилину в кого у світі сильніше бажання, ніж у Павлика—написати пристойно?

З великим зусиллям, голова як у тумані, він виводить літери, і можливо карлюками, і можливо були помилки, літер багато, враз не обіймеш.

Віра Петрівна бере зшиток перед свої очі і довго вдивляється, думає. Певно, щось дуже цікаве побачила вона, що так довго вдивляється та думає.

7

І що за лиха вдача? Скільки не давав Павлик обіцянок гарно вчитися, пристойно поводити себе—і ніколи це йому не вдається. Не міг би він, чи що, бути зразковим учнем? Так завжди якось перешкода пається.

От і сьогодні. Вам, може, здається, що нема миші в класі, ви її не бачите, а Павликові так і кортить зірватися з місця, в'юном пролізти під партою, майнути поза столом, стрибнути через стілець, вивертись під дошкою, погнатися за тою прудкою мишею, що так і сновигає перед очима (вам її не видно)...

Коли Лєся вийшла до дошки, Павлик хотів непомітно папірцем у неї влучити, душу одвести, так Ася пильно стежить за ним, не дає, спилє, нагадує—він же таки відмінник? Не легко бути зразковим учнем,—переконуюється Павлик.

Мало за нього Ася душею переболіла! Писати чисто треба, задачу рішати треба, ще й за Павликом наглядати, щоб сидів тихо, не крутився, не вертівся, від усяких витівок спилляй його.

— Я з ним вже просто замучилася!—скаржилася вона подругам.

Ось Павлик обертається назад, щоб перемігнутись з кимнебудь—вийти з класу або що,—так в усіх очах цифри позастривали, не до того... Тімка і дивитися не хоче, зразковий учень...

Віра Петрівна мов угадує думки Павликові, наміри, попереджає: певне, він хоче піти з уроку, тихо всидіти не може? Хай іде, вона таким учнем не дорожить.

Мов і не дивиться за ним, а все бачить...

Павлик вгамувався на хвилинку, навіть у зшиток зазирнув, поставив якусь цифру, тоді поліз у кишеню і дістав пістолет. Вертить, крутить ним, кладає. Хіба може клас нудну задачу рішати, коли Павлик пістолетом бавиться? Який би ти не був зразковий учень, а увага двоїться...

Віра Петрівна наказала йому покласти пістолет на стіл. Павлик підвів здивовані очі. Хіба може він віддати? Та його весь клас засміє. Здавна в школі заведено той закон. Ви скажіть: можуть люди свої закони мати? Вірі Петрівні незрозуміло те, прикро вражена була. Що вдієш, коли не розуміє вона: давній звичай! Свої думки люди можуть мати? Віра Петрівна не знає нічого... Учні не дошкуляли їй. Любов Аркадіївна та справді бідкалася. На учнів нападалася: не так сіли, не так стали, не так сказали... Кричить, сердиться... Тоді «зайчики» з усіх сторіп мигтять в класі. Віра Петрівна не сердиться, не кричить, не лає, тому учні не дошкуляють їй. Але все таки закон...

І коли наближалася Віра Петрівна, Павлик стромив пістолет за пояс, грудьми ліг на парту, так що ніяка б сила його не одірвала.

Однімать, хватать, рвать—на те не пішла вчителька, а тільки, взявши Павликів щоденник, зауважила:

— Доведеться зіпсувати тобі в кінці року поведінку.

Вписала йому оте слово, що його діти бояться дужче вогню—«незадовільно». Павликові здалося, що в повітрі глумливо протяжно пропищало «незадовільно». І на всіх лицях читав Павлик відгомін на слово те. А що вже Ася з Лесею, то навіть почервоніли за Павлика. Нещодавно був показним учнем, уславився на всю Шатилівку, аж тут знов напасть така. Павликові помутилося в голові. Нудне слово душу вимотує...

Звісно, чи могла знати Віра Петрівна, що оте прикре слово не довго стоятиме в щоденнику? Павлик його спритно резинкою вивів. Ася, помітивши те, жахнулася, не стала навіть балакати з ним. Лихий день сьогодні Павликові випав. Певне, аби втекти від гріха, він попросився з класу, затим скоро вернувся, мов угамований, захеканий наліг ураз на задачі, став чудово рішати приклади, мов би за дверима позбувся всіх поганих звичок. Так що Ася з Лесею навіть презирнулися, здивовані були.

Тим часом, коли в першому класі Б діти так само морочилися над цифрами, заклопотані були арифметикою, одчинилися двері, просунулася хлоп'яча голова, зробила гримасу, висунула язика, чванливо вигукнула, тоді зникла...

Павликові довго не довелося сидіти над зшитком, бо скоро пролунав дзвоник—веселий камертон... Не дадуть Павликові довести, що він таки пристойний учень. Заграла враз жвава дівтора, знявся дзвінкий гамір. Як тільки задзеленчить у вухові, діти не пізнають себе, мов вітер у класі зривається. Чарівний дзвоник!

Коли Віра Петрівна зайшла в кабінет зава, там стояв шум. За димом не видно було лиць. Любов Аркадіївна в колі вчителів палко щось розповідала.

— Ви знаєте, що зробив ваш Павлик?—схвильовано стріла вона Віру Петрівну.—Одчинив двері, влетів у клас—пхе! в нас уже на сотні рішають!—показав усім

язика і вибіг. Ваш учень зірвав мені урок!—з обуренням докоряла вона товарищі.

Віра Петрівна широко розкрила очі: що, як, де? Не могла зрозуміти нічого. Пристрасна, образлива річ колеги, раптова зухвала поведінка Павликова приголомшували.

Так ось чому Павликові так кортіло з урока вийти!—збагнула, врешті.—Виявляється, побіг язика показувати!

Любов Аркадіївна на тім не заспокоїлася, наговорила товарищі чимало гірких, уїдливих слів. Скрізь пішла слава, в Держинській райнаросвіті знають, скрізь: найкраща дисципліна в першому класі А і успіхи в навчанні великі... А то просто—вміння красить! Так. Не інакше. І вже подяку і путівку на курорт готують... Персвиховала Павлика, мовлив! А він ось що робить. Скрізь відомо—виправився хлопець. А на ділі, як бачать, вихованець Віри Петрівни і далі не припиняє своїх витівок, і далі зриває уроки! Іван Кузьмич повинен зробити з цього висновки.

Палахотіла гнівом молода жінка, набралося кров'ю повне кругле лице, чорні тонкі брови зійшлися над переніссям...

Віра Петрівна розгублена була, від тої зливи слів оторопіла, уявіть, не найшла що сказати, знітилася, зам'ялася, якось дивно скривила губи, мовчки залишила товариство. З чого Любов Аркадіївна переконалася—не стерпіла правдивих слів.

Іван Кузьмич вертівся, як на жару; не зважаючи на весь свій вплив, не в силі був нічого вдіяти, як не намагався («та годі, та буде, перестаньте»), не міг вгамувати розбурхану колегу.

В клас прийшла Віра Петрівна сумна така. Це не приховалося від дитячих очей, діти присмиріли, дізналися про випадок з Павликом... За непристойну поведінку ганьбила Віра Петрівна його.

— Що ти, Павлик, зробив? Образив перший клас Б. Чи хоч крихітка є в тебе поваги до школи, вчителів, учнів?

Взяла Павликів щоденник, дивилася, докоряла. І зауваження він стер. Як посмів? Це ж його паспорт, документ. Змалку до поганих звичок привчається. Хіба так чесно? Ось його батько завгосп, одержав гроші, хтось ці гроші взяв, виправив цифру, і батько йде під суд...

Як почала доводити, страмити, розповідати, краще б уже в щоденник записала. І Ася дивиться на нього не-привітно так—певне, жалкує вона, що поряд з Павликом сидить. І Леся пасупилася, гнівна така—мабуть, не рада, що дружить з Павликом, що Гнату Максимовичу дома розкаже, хоч не ходи... А це було б найтяжчою карою для Павлика, бо ніде йому так весело й цікаво не було, і ніде його так радо не стрічали, як у привітній сім'ї Гната Максимовича. І всі діти мовчки сидять, певне, поділяють думки Віри Петрівни, бо, як не прислухався Павлик, як не наставляв ухо, хоч би хто кашлянув, стукнув, чмихнув, виявив якнебудь співчуття Павликові.

А Віра Петрівна стурбована така: певне, і їй не дуже приємно вчитувати Павликові, краще б уже, охотніше Павлик до зава пішов. Іван Кузьмич скаже: «Щоб більше цього не було»—і ти вільний, іди собі, сиди собі, а тут слухай без кінця-краю вразливі слова, що тяжко падають на душу.

Порішила налякати Віра Петрівна Павлика, чи що?

— Ти хочеш, щоб мати від тебе відцуралась?—питає вона його.

— Скоро сонце,—безпечно відказує на те Павлик.

Віра Петрівна недоуміло дивиться на гострооке, своєрідне хлоп'я.

— Що ж ти їстимеш?—зацікавилася вона.

— Не пропаду!—заспокоїв її Павлик.

Де ви бачили, щоб він міг пропасти?

Так Віра Петрівна найшла інше дошкульне місце. Як на її думку, мало того, що Павлик вдіяв нечесно, зауваження стер, він ще вчинив, як боягуз... Так, боягуз. Виразно, переконливо сказала вона, і всі те чули.

Павликові забило дух. Який мідний не був Павлик, та це вже було надміру навіть і для Павлика, він ладен був мало не заплакати, чого з ним зроду не було... Він з самого малку не міг зносити того слова, вважав за найтяжчу образу слово те. Страшний грім, гроза, діти в хату тікають, Ася ковдрою вкривається з головою, Павлик любісінько на вулиці стоїть, і дощ на нього ллє, і грім гримить,—ні грім, ні мати в хату не заженуть ніяк. І милішої музики, здається, нема для нього, як грім або постріли... І улюблена мрія його (ще одна після шаблі), про що він потайки розповів тільки Гнату Максимовичу — бахнути з бойової гвинтівки або хоч з нагана, можна і з гармати тридюймовки, аби тільки хто дав... А покищо він у ключ набиває сірки, тому і носить коробку сірників при собі (правда, може, і ще для чогось, та про те іншим разом), великим цвяхком бахає об стінку, сухий постріл розриває повітря, на Шатилівці зчиняється галас, гамір, люди вибігають з хати і женуть його в яр. І нема спокою йому ніде. А тепер сиди перед Вірою Петрівною, кліпай очима, слухай докори, невтішні закиди, діти всі також наставили вуха, слухають, який боягуз Павлик, стер зауваження, побоявся, щоб дома не дізналися... Якими тепер очима стануть дивитися на нього Ася, Леся, Тімка, вся школа, Гнат Максимович, Віра Петрівна? Хіба він уже справді, як думають вони, такий?.. Людина просто часом забуває, що вона хоче бути хорошою!

А все сталося тому, що припізнилися «троє поросят». Не набридне чекати, тривожитись з самого ранку? Павликові пощастило таки пристойно висидіти оцей довгий час (не кожен зможе)...

Зійшлися матері, діти, — Іван Кузьмич давно обіцяв учням дарунок зробити, як гарно закінчать квартал.

Іван Кузьмич склав звіт перед батьками про успіхи учнів за третю четверть, матері радо слухали, втішались, ласкавими очима позирали на дітей, а деякі чола морщилися, хмарніли лиця, і діти насуплені були...

Про всіх учнів згадав Іван Кузьмич і Павлика не забув, найдовше спинявся навіть, не кожному випадє честь така. Не погано вчитися він став, виправляється, «незадовільно» нема в нього, і весь перший клас А найкращі успіхи в навчанні має.

Всі звернули увагу на Павлика, що сидів тихо, як зразковий учень, пильно слухав звіт зава, хоч не кожному зрозуміло, що це не легко було. Батьки хвально позирали на Павлика, щось гомоніли...

Нікому також не зрозуміло, чим стурбований був Павлик. Він неспокійно озирався на двері, стрічав задумані очі Віри Петрівни, що мов стримували Павлика... А матері все нема. Павликові хотілося, щоб дома обійшлося без сварки, кликав матір із собою. Не до того їй. Павлик поночі прокинувся від галаєу. Мати дорікала батькові, що грузний стояв серед хати на хитких ногах, белькотів щось. Загрозило кинувся батько на матір. Огидні слова разили вухо Павликові. Мати схвилювана вибігла з хати. Батько, не роздягаючись, бухнувся на канапу, захроїв. Павликові не хотілося йти в школу, — ще без нього в хаті почнеться завірюха.

Павлик озирався на всі сторони, досада брала: як про лихе в школі балакають — мати завжди приходить,

слухає... А коли Павлик постарався, хотів потішити матір, її нема... Всіх дітей батьки походилися, а він мов безпритульний. Добре, хоч Васирина Матвіївна все бачила, все чула, і то веселіше стало... Певне перекаже Павликовій матері вона.

Віру Петрівну тим часом оточили батьки, вітали з досягненнями, люб'язно так гомоніли про все, розпитували... Надія Марківна щиро дякувала Вірі Петрівні: слухняна дома Ася стала і наче мов серйозніша. Привітно так дивилася Асіна мати на Павлика, про щось приглушено розповідала. Павлик не слухав. Чув Тімка, враз переказав Павликові: хвалила вона Павлика, жодних скарг тепер від дочки нема на нього, навпаки навіть... Павликові, правду кажучи, дивно якось слухати, коли його хвалять, як малу дитину, тому він навіть скривився.

І Віра Петрівна, теж засоромлена, зарум'янена, стримувала те захоплення звичайними фразами:

— Ще рано говорити про успіхи, ще не закріплено наслідків...

Любов Аркадіївна все бачила, чула, сиділа хмура така. Поведінка зава дратувала. Вже надто кидається в очі його прихильність до Віри Петрівни.

Павлик помітив, як Леся нахилилася до вуха матері, щось пошепки розповідала, і Васирина Матвіївна привітно поманила Павлика. Та він не схотів іти, сховався за спинами батьків.

Давно вже звіт кінчився, діти з обережністю носили перед себе табелі. Павлик зім'яв свій, стромив у кишеню. Никав з кутка в куток. Терпець йому урвався. Діти стомилися, нудилися від довгого сидіння, зривалися, бігали між стільцями, ганялися, боролися, і вчителі з батьками спиняли їх.

А «трюх поросят» усе не було. Вже надокучило ждати. Всі обступили Івана Кузьмича, і він розгублено розводив руками, бігав дзвонити по телефону... Діти

з нетерпінням чекали кольорової кінокартини. Павлик хвилювався. Жодної картини він не проминав, завжди крізь стіну пройде, а побачить, коли її заборонена для дітей... Стільки наслухався про тих «трьох поросят», та не дочекається нік. Він ще ніколи не бачив кольорової картини. Діти вже зголодніли, і матері розв'язували пакуночки. Прибігла Леся і стромила Павликові з яблуками пиріжок.

Павлик був невдоволений. Він не знав, що діяти. Людина пудьгувала.

Певне, аби розвіяти досаду, що пасідала на серце, він покликав Тімку.

— Ходім униз, я хоч диму нанюхаюся...

Тімка теж занудився. Сповигати без діла чи то пристойно сидіти—надокучило, і тому приятелі зійшли вниз.

В курильні таки дійсно стояв густий дим, що від нього паморочилася голова; батьки понакурювали і ще топталися, димили.

Кому не хочеться бути дорослим? Павлик не став задро позирати на цигарки, дзенькнув грішми і на хвилюку вибіг. В кутку Павлик з Тімкою закурили. Та не стали в курильні, бо, відома річ, батьки не дуже шанують малих курців.

Нишком тягли з рукава їдкий, отруйний дим, що аж занудило, в грудях запекло, в очах потемніло, закрутилася голова...

Людам найшлося що робити, як розважитися!

Потроху вони осміліли. Один перед одним стояли, молодецьки затягувалися. Двома пальцями Павлик повільно так до рота цигарку підносить, курне, тоді мрійливо випускає дим, мружить очі, а руку за спину кладе, виставляє ногу... Далєбі, задивитися можна було! Курить, підморгує, і ніхто нічого не вдіє йому.

Ніщо в тій школі не вгається від людських очей. Ще хлоп'яки не накуринили досхочу, а вже сподохи по-

бігли східцями нагору, звідки незабаром з'явилася Віра Петрівна, як сніг упала на голову...

Тімка — той враз цигарку кинув, погою наступив, проковтнув дим, закашлявся, мало не задихнувся, дивиться заслізеними очима, і дим виходить з рота, поса йому. Відчуття, безперечно, не дуже приємне. Надумав вивернутися із скрутного становища Тімка. Павлик — той не ховався ніяк, не соромився, певне, дим надавав йому смілості. Задурманеними очима він зухвало дивиться на Віру Петрівну, і дим також з рота, з ніздрів йому пре...

— Он же курильня, — не то глумливо, не то лагідно вказує йому Віра Петрівна, поважно так звертається до нього, просить у курильню піти. Того ніяк не сподівався Павлик. Він аж зникнув, можна сказати.

— Ось прочитай, ти ж письменний, — вказує на табличку Віра Петрівна.

Павлик гадав, що його почнуть сіпати, рвати, тягти, до того він був готовий. Алеж Віра Петрівна спокійно, поважно так заговорила з ним, як з дорослою людиною, і він не знав, що діяти. Дорослий він таки чи ні? А тут ще обступили батьки, споглядають видовисько те — хоч бери цигарку кидай, гаси страмовисько! І вже диму не тягне він, не до того, і цигарки не смоче, і не кидає, і не знає, що робить, — не доведи нікого до того становища

Аж тут протислася послужлива батьківська рука, вхопила Павлика, міцно стисла сухими пальцями вище ліктя, щоб він покинув цигарку.

Павлик ожив, зблід, тепер він знає, що йому діяти. З досади на невдалу виховательку, що не вмiла повестися з хлопцем, не могла дати ладу, а тільки розводила теревені, чорний вусань в гімнастюрці гримнув на Павлика:

— Ти що тут будеш га?!

На диво батькові, Павлик не злякався аж ніяк гріз-

ного окрику. Мало того, сам напустився на оторопілого батька, досить гостро назвав «воєнним без чінов», приголомшив зовсім, на сміх і диво людям... Пручався, вищав, викручувався, кусався, хоч бери та в'яжи хлопця, вже батько сам по радий був, що зв'язався, не знав, що діяти... Звільнити зараз, коли не скорився хлопець, теж незручно.

Матері жахалися, пригортали дітей, закривали, щоб ті не бачили непристойного видовиська, не перейняли поганих звичок...

Надія Марківна в колі матерів розводила повними руками, позирала на спокійну вчительку:

— Як вона дітей виховує?

Жінки були не менш здивовані.

— Незрозуміло...

— Неосяжно...

Зчинилася метушня, гамір, повибігали ще злякані матері, діти, всі стали в коло, матері кричали: «дайте води!», інші напустилися на батька, щоб не тримав хлопця. Лише на вимогу Віри Петрівни батько звільнив Павлика, і той стрімголов вилетів із школи. З якою душею—ніхто не відав...

Уся школа того дня була повна незанихтливих хвилювань, переживань. Вчителі, батьки, діти довго гомоніли, перепитували, переказували, розповідали, пояснювали, на всі лади обмірковували цю сумну пригоду. Матері ахали, охали, з жалем позирали на Віру Петрівну, що мов опущена в воду була. Всі обступили, співчували їй, не розуміли: як з таким учнем справляється вона? Надія Марківна стала благодіти Віру Петрівну, щоб знов пересадити Асю від Павлика, за співчуттям зверталася до батьків: поганих звичок набереться від хлопця дочка...

На очах Асі помітно виступили сльози. Жодної загрози від небезпечного сусіди вона не вбачає, переко-нує матір у тім. Мало що в голову дитині не западе!

Хто зна, що в думці тримала вона? За всю ту неприємну подію ладна вона з Павлика провину зняти, чя що?

Дорослі всі одної думки були: складна патура дитяча! Складна наука педагогіка!

Лише одне обличчя було не занепокоєне і навіть, можна сказати, цілком спокійне... Рум'яне, повне, вилискувало глумом. Любов Аркадіївна гостро дивилася на зава, і той одводив очі (на його щастя, нікого з паросвіти не було). Людям часто доводиться каятися за передчасні свої висновки.

Любов Аркадіївна вчувала тут свою перевагу: хіба не казала вона, що з Павликом небезпечно іти в яке-небудь людне місце? Не на її вийшло?

Іван Кузьмич не то засмучений, не то стурбований був, на Віру Петрівну намагався і не дивитися.

Віру Петрівну досада взяла з несправедливості тої. Як інший учень будьщо вдіє—того не видно, а як Павлик—усі знають, судять, обмірковують, враз піде гулять чутка в школі, до райпаросвіти докотиться...

А все сталося тому, що приїзнилися «троє поросят».

9

Цілком новий світ одкрився перед очима дітей! Цей хвилюючий, незвичайний день запам'ятали всі. День несподіванок, дивних пригод. Діти ходили задумані, стривожені...

На останній урок припадало читання—звісно, наймиліша година. Хто не любить читати або слухати?

Коли очі, вуха, ніс дітям стали гостренькі, Віра Петрівна почала... Ні одна риска не ворухнулася на лицьях, діти затаїли подих. Спробували б не слухати, коли таке цікаве оповідання повела вона про дивного

хлоп'яка, що сім днів прожив під землею... Зріс він серед диму, чаду вугляного пилу, бо ж відомо, в яких халупах живуть за кордоном шахтарі.

Не було в цю мить в першому класі А учня, який би не мучився долею заваленого під землею... Кожен радий був полинути на допомогу завзятому хлоп'якові. Павлик рвався душею врятувати в біді хлопця, що такий рідний йому став... Щоб не горювала мати. Близько до серця прийняли діти сумну долю злиденного хлоп'яка, що, знесилений, так уперто боровся за своє життя в тяжкому завалі... Як він сім днів у цілковитій темряві покаліченими пальцями розгрібав вугілля, їв овес, що зостався від коня в підземній стайні, пив з калюжі воду, поки не добився до другого хідника. Тут від втоми і хвилювання він зомлів. Коли робітники відкопали, найшли хлопчика, він ще був теплий.

— Ожив?— спитав Павлик.

— Да,— сказала Віра Петрівна.

Дітям одлягло від серця.

Чи був такий письменник, що написав цей твір, чи був такий твір, що написав письменник, де було оповідання письменника, а де—Віри Петрівни, тяжко встановити... Певне, вона сама десь почула цю правдиву пригоду, а може, прочитала, переказала по-своєму, не інакше,— відомо, виє завжди захопити дітей. Скільки хвилювань зазнали діти! Вони ще довго не могли прийти до пам'яті.

— А чому стався вибух у шахті?—спитав Павлик.

Діти насторожилися, весь клас непокоїла та думка.

Шахта розповзлася від вибуху рудяного газу,— розповіла Віра Петрівна,— відомо, в капіталістичних країнах це часті випадки. Через хижацьку експлуатацію надр капіталісти не дбають про охорону праці, безпеку робітників, не вигідно їм просто витратитися... Від необрешності шахтаря, поганої вентиляції міг статися

вибух... Як вони думають, коли хлопчина власною працею вперше заробить гроші, що він собі купить? Курева, звісно... І думати тут не треба. У нас ще є такі діти, що мати дає йому гроші на сніданок, а він переводить на цигарки. На дорослих хоче бути схожим. Та закордонний хлопчик у школі не вчився, не знав, що буває, як людина курить...

— А що буває?—спитав Павлик. Дивний хлопець. Це його надто тривожить. Він навіть зблід. Сидить сам не свій, слухає цікаву розповідь учительки.

Вірі Петрівні і говорити про те не охота. Ясно, що. Всього не злічити.

— Пам'ять погана. В класі учень сидить сонливий. Тупіє. Неуважний. Голова крутиться. Серце б'ється. На легені тяжко. Отрута сіда. Всяку хворобу можна дістати, бо єсть і такі діти, що на вулиці збирають недокурки. І потім ще всякої біди можуть наробити необережні з огнем діти. Чи нам не відомі випадки пожарів? Хіба не видно курця в класі? Сидить блідий, руки тремтять, літери рівно не виведе, все за кишеню тримається. Викличеш до столу, а від нього курево тхне, очі посоловіли... Я по кишенях тобі лазити не буду. Як малина, було лице, а тепер жовтяк...

Дивну річ повела Віра Петрівна,—про кого це вона думку має? На Павлика вона і не гляне...

Тут сталося диво... Павлик сам не знає, що діється з ним. Він зривається з місця, іде до столу, ривється в кишені, кладе на стіл пачку сірників і недокурок. Діти ахнули. Підводилися, витягувалися, очам своїм не вірили: мов не куций Павликів недокурки лежить перед ними, а щось незрозуміле!.. Вражені, схвильовані, стурбовані. Павлик геть чисто все витрусив—вивернув сажу з кишені... З душі вивернув... Віра Петрівна мов і не дивилася на те, не дуже й приглядалася, одвернулася, в вікно задивилася...

О, ця Віра Петрівна! Певно, знала думки Павликові, інакше б вона не повела того оповідання. Душу вимотала, довела Павлика до того, що розгубився він зовсім, не знає, що йому робити, іде до столу і мусить сам вивертати кишені перед нею, викладати недокурки і всяку всячину...

Коли чутка про Павликів вчинок дійшла до Любові Аркадіївни, вона сказала:

— Я не один рік працюю в школі, знаю дитячу натуру, певна в тому, що учень нізащо сам не викладе перед вами курева, поки не обшукаєш його, не повернеш кишені, не найдеш... Бо курій хто? Самий зіпсований, розбещений, несправний учень. Щоб сам приніс недокурки і виклав перед вами на стіл? На самоті ще міг би це зробити, але перед усім класом? Нізащо. Не може того бути! Вигадки!

Може, Павликів вчинок справді був якийсь незвичайний, несподіваний, винятковий, що мало хто й вірив? Принаймні, не розуміли, дивувалися всі!..

ВЕСНА

1

Весна почалася ой як невчасно! Березневі дні видалися такі теплі, ласкаві, вже набубнявіли бузкові бруньки, сніг зійшов недавно, а вже зелена порієть пробивається, сонце вигріває землю. Ася хотіла одягти легке весняно пальто і берет, мати не дозволила. Надія Марківна врозумляла дочку:

— Надворі мороз, вітер, ще рано ходити в літньому, вдягай тепле пальто і пілотку!

Суворо наказала дочці. Матері все ввижається холод. Ася хмура, роздратована була, новий червоний, як мак, берет батько приніс їй, а тепер одягай набридлу пілотку. Ася впала на ліжко, кидала ногами, плакала, на матір нападала. Мати собі плакала, на неї гримала, погрожувала відшмагать (гидке слово яке!), від чого Ася ще дужче заливалася слізьми. Мати, проте, настояла на своєму, не зм'якло від сліз її серце. Ася спересердя вдягла шубу, пілотку і снідаць не схотіла, вибігла на вулицю, розкрила пальто—мороз, вітер хай б'є в груди, парочито розкрила, щоб простудиться, на зло матері... щоб мати зпала! Надія Марківна за нею вибігла, кричала, гукала, щоб узяла сніданок дочка. Ася навіть і не озирнулася, летіла вулицею, і мати не могла її наздогнати.

Пролежала лєні квітневі дні, виснажена, бліда сьогодні перший раз після хвороби прийшла в школу. Діти, веселі, міцні, радо стріли її. Змарніла, жовта Ася стала, кожному кортіло чимсь втішити її, зробити якусь приємність.

Відстала в навчанні Ася, наздогати вже пізно, доведеться матері влітку замість відпочинку допомагати Асі. Біда, та й годі.

Весна прийшла ой як в пору! Як правильно дихати грудям, поля, ліси гонять запашні вітри на Харків, і Павлик уже ящірку до школи приніс, піймав в урвищі— на глиняний горбок виїзла, на сонці вигрівалася, а Павлик тут її і хапнув. Лице щасливе, схвильоване таке, він би навіть міг свій дорогий дарунок віддати Асі, коли б вона тільки схотіла. Ася соромлива якась стала, не хоче брати, дивна така. Славне створіннячко,—сидиш, а воно тобі за пазухою лазить, лоскоче. Ну що ж, хай тоді ящірка на вікні, на сонці під склом собі виніжується та слухає, як Павлик арифметику робить, рішає приклади. І від тої думки йому стало якось затишніше, миліше стало навчання...

На диво, помилок сей раз в зшитковій було більше, ніж коли, ніщо в голову чомусь Павликові не йшло. Віра Петрівна попідкреслювала йому всі помилки,—наплутав, накрутив, дурниць понаписував. Чи він множення забув? Три на три чому дванадцять? Чому п'ять додати шість—тринадцять? Що це з ним сталося сьогодні?

Вичитувала Віра Петрівна, і слова ті не могли минути вух класу, тож лица учнів насмішкуваті такі стали, страмовисько...

Хіба ж зрозуміло Вірі Петрівні, що Павликові сьогодні в класі не легко всидіти? Розвиваються дерева, горласте птаство в кущах у яру гнізда мостить, співає весняних пісень, а тут над докучливими прикладами мізкуй. Невдала робота роздратувала його, Павлик спересердя жмакає свій зшиток, жбурляє в куток.

В класі стоїть напружена тиша, діти хмуряться, недружелюбні погляди на Павлика кидають. Тімка обур-

ливо—впразом, рухамп—напустився на нього, погрозив кулаком. Своїми вчинками він, мабуть, знов себе хочо поставити осторонь від товариства? Ася і дивитися на нього не хоче, самій пняково стало за свого безголового сусіду... Ще й Ася докірливо з сумом додає: «рухнула вся четверть...»

Що ж робить Віра Петрівна? Не сказавши нікому ні слова (діти заглиблено виписували цифри), вона обережно підняла зшиток, мов дорогоцісну річ яку, обгрусила, розгладила, приховала в шафу. Для чого вона зберігає його? Хіба хто може знати заміри вчительки? Хай собі тримає, може, ще їй прийде в голову тримати, доки він не стане пілотом, інженером або командиром? Тоді покаже, чи що?

Якесь неприємне чуття, дуже схоже на сором, охопило Павлика, і який це вже було раз? Віра Петрівна сказала, що він не шанує своєї школи і вчителя...

Адже Павлик і так од усяких привадних звичок одвикати став. Перестав чіплятися на трамвай. «Хто чіпляється на трамвай—за тим смерть ходить». Так сказала колись Віра Петрівна. І після того Павлик довго ще загравав із смертю, дратував її, показував язика, взагалі жодної шани не вилвив до неї,—так ураз він і злякався! Аж поки не набридло це йому. Що найгірше, він також курить кинув. Після відомої події, яка принесла Павликові лиху славу, Гнат Максимович дізнався про куріння. Лекції, правда, він не читав Павликові, а тільки сказав, щоб це було востаннє, сказав досить строго і непривітно, довго й балакати не став, так що в Павлика відпало бажання... І задиратися, битися з дітьми Павлик перестав, хоч і часто западали йому в голову сумні думки: що то за людина, коли не вміє побитися? Віра Петрівна казала, що тільки дикуни кусалися, билися палкам та камінням і що б'ються тільки з ворогами. А як у Павлика нема ворогів, тоді

що? Любив, було, Павлик налетіти вихором на гурт, розмести всіх, а тепер руки мов зв'язані. Ходи, никай з кутка в куток, на перерві діти пустують, ганяють, борються, а зв'яжись тільки Павлик з ким—усім видно. Любов Аркадіївна перша до вчителів кинеться, до Віри Петрівни набіжить—подивіться, що ваш Павлик робить. До того дійшло—Павликові стали тепер накидати чергування. Дивитися за порядком. Коли чергує в класі він, безладдя не потерпить.

Далебі, Павлик пізнавати себе не став,—що робиться іноді з людьми в школі тій?!

Сьогодні ж він неприпустимо повів у класі себе,— і винуватими очима дивився на вчительку, щиро показався перед Вірою Петрівною.

2

Дивне таке слово. Чи ви знаєте це слово, що перед ним розчиняються всі двері? Завертілася голова Павликові. Він стоїть серед високих розписаних стін, здіймаються мармурові колони, розкриваються незнані простори, скульптури, картини, позадні око не може охопити всього... І скрізь ходять звичні діти, володарі цього чудесного палацу.

Віра Петрівна здійснила свою обіцянку: славно вчитися Павлик став, хазяїн своєму слову. Привела його в Піонерпалац, що відомий усім дітям Харкова. Хто тільки не мріяв про палац? Хто не знає великого будинку на майдані Тевелева? На вулиці ви часто можете побачити, як задро тягнуться до нього дитячі очі... Юрби дітей стоять перед палацом. Біда, не кожен має червоненький квиток—лише кращі відмінники школи. Хоч який великий палац, та не вмістити йому всіх бажаючих.

... Завертілися скляні двері...

— А, так це Павлик?—радо зустріла його літня жінка, і Павлик здивувався, що його скрізь знають. І чим так він прославився?

Віра Петрівна хвалила Павлика, і нова вихователька Белла Марківна прийняла це як належне, інакше й не могло бути: несправних учнів, відсталих, лінивих, порушників дисципліни, не ведуть сюди, щоб іншим заважали. Павлик це без гордості розкрив свій щоденник, і всі побачили дивне оте слово «відмінник», що красувалося червоним чорнилом.

... Скрипіло, гунало, бренчало, дерепчало ...

У Павлика ще раз розбіглися очі. Довга майстерня була заставлена верстатами, шафами. Тут майстрували діти, до того заклопотані, до того захоплені важливим ділом, що на новачка не звернули й уваги—не до того. Павлик став придивлятися, як рудий хлопчик вертить коловоротом дірочку в дереві. Вистругав, вигладив дощечку, тоді взяв олівець—раз, провів ...

Діти обступили Беллу Марківну:

— Мені цвяшечок,—просить один.

— Дайте мені дротик,—просить другий.

— Мені наждачка ...

— Мені сіру фарбу дайте.

— Мені зелену ...

— Червону ...

Інші несуть на огляд свої дерев'яні вироби, і Белла Марківна дає вказівки, поради.

А були й такі, що вже з залізом справлялися.

Рудий хлопчик, провівши олівцем лінію, затис дощечку і як зачав, як зачав пиляти! На сучок попала пила, зламалася, от було горе! Другий розлив фарбу—теж біда! Коли була скінчена основа, що пагадувала формою корабель, рудий хлопчик вистругав з квадратної палички щоглу. Зробив, приладнав. Так, хлопчик будує корабель, це ясно. Ось палуба, щогла ... Павлик набрав

повні груди соснового повітря. На його очах дерев'яні дурпалки перетворювалися в ловкі, цікаві речі.

— Що це буде?—спитав Павлик рудого хлопчика.

— Ліпкор, не бачиш?—заклопотано відповів той.

Вся майстерня будувала кораблі, кожен по-своєму, — побачив Павлик. Яких тут тільки кораблів не було! Ліпкори, дредноути, міноносці, і такі, яких ще в світі нема, що не винайшла наукова думка.

Парусники які чудові були, з глибоким кілем, рулем, полотняними вітрилами і вітровим колесом навіть! За мотузку потягнеш—вітрила спадають, починається шторм.

— Єсть, капітан Гаттерас!

Всесильний вітер на морі напинає вітрила, жене кораблі і воду тягне,—на колесо подуй, воно завертиться, підійме відро води. Вітровий колодязь зробила зелена дівчинка. Павлик на хвилинку засумував за своїми подругами. Схотілося, щоб вони також побачили ті цікаві речі. Журавель ось воду тягне, розмальований, нехитрий, полегшує теж людську працю. Або взяти підйомний кран—за ручку крутнув, кран велику вагу переставляє, що людині не осилить цілк.

Щі над чим хіба задуматися, поламати голову?

Павликові очі впали на вікно, де стояла польова батарея. Колона танків. Він згадав, чому сюди прийшов. Виросте—неодмінно стане інженером, щоб будувати озброєння для Червоної Армії, яка стереже спокій радянських дітей, що з таким захопленням працюють у своєму чудесному налаці, вчать в школі... А тепер він знає, що йому робити.

Нерішуче так Павлик приступає до верстата. Молотки, молоточки, пилики, стамески, рашпілі, свердла, угольники, круглоріз виграють, виблискують, принаджують. Стільки всяких спокус, що в Павлика розбігаються очі, і він не знає, за що братися. Все приваблює його, повна голова намірів, планів, а тим часом він бере товсте

коліщатко, затискує, закручує його в залізні щелепи. Розпиляти коліщатко надвоє теж треба вміти, щоб не закривити. Лоба добре нагрієш, поки розпиляєш. Силу треба мати, спритні руки.

Яка блискуча думка прийшла в голову Павлюкові! Він уміло розпиляв коліщатко, а тоді вирішив будувати авто. До чого таки твердо тримає він молоток в руках! Віднині Павлик знає, що йому робити. Наламає руку, а тоді змайструє що завгодно. Повен змістовних намірів, вертався Павлик додому...

3

Почалося з самого ранку. І чим тільки занепокоєні діти? Позирали на вікна, двері, погляди моталися по класу, в очах вирази догади. Неуважно слухали, знехотя відповідали. Погожий весняний день будоражить дітей, — порішила Віра Петрівна. Кому не відомо, що сонячні дні цілком розплавляють дитяче терпіння?

На Павлика жалко було дивитися. Павлик нудився, марудився. Охляв, зблід. Каштан розправляє набухлі бруньки, мов нарочито драгує дітей дотиками весни. Жовтобрюшка стрибає по гілці, зазирає в клас, як діти сидять за партами.

Павлик в знесозі лягає на книжку. Віра Петрівна занепокоєно прикладає йому руку до лоба — чи не хворий? Павлик посоловілими очима дивиться на неї. Вуха йому аж горять... Ледве вимовляє: хворий він. Голова болить.

І справді, хіба може такими очима дивитися, таким голосом говорити не хвора дитина? Віра Петрівна відряджає хлопця до лікаря без книжок. Хлопець поточився, мов не своїми ногами попався до лікарського кабінету. Там уже стояла юрба таких же млявих, напівсонних хлоп'яків. Ждали черги. Лікарка стурбована. Прибіг Іван

Кузьмич. Його кинуло в піт. Надзвичайний наплив сьогодні дітей до лікаря. Чи це епідемія? Зачав прикладати руку до чіла. Чи то рука зава була гаряча, чи дитячі чола, але в очах Івана Кузьмича стояла тривога. Гомонів з лікаркою. Весна нестійка, мокра: день теплий, десь холодний—хіба витримає дитина, щоб не вибігти без пальто? Не вбережеш. Позастуджувалися.

Лікарка дивувалася: ось уже третій термометр дає температуру...

— Високу?

— Ні, за 37°.

Іван Кузьмич був приголомшений. Діти покірні такі, безвільні, понідпирали стіни, позвішували голови, видно, на ногах не легко їм встояти. І в усіх мутні очі, важкі повіки. Іван Кузьмич гукнув, щоб принесли стільці.

— Що в тебе болить?—спитала лікарка Павлика.

Павлик зробив якийсь невиразний рух, скривився; кашкнув, видно було, що він і сам добре не знає, що в нього болить, в усьому тілі млявість, голова крутиться, на сон хилить. Звичайні ознаки хвороби.

— Покажи язик,—сказала лікарка.

Поставила проти вікна, роздивлялася гостренький, червоний язик, давила горло, прикладала трубку до грудей, знизувала плочима:

— Нема нічого...

Вряд чи це переконало будького: млявий вигляд завжди жвавого хлоп'яти перечпв тому твердженню.

В таких випадках вірний покажчик—термометр. Поки Павлик тримав термометр, лікарка оглядала нових хворих, що надійшли на цю пору,—то були переважно хлоп'яки, відомі вітрогони, хоч були й дівчатка. В усіх дітей—досить кислий вигляд, але ясних ознак хвороби не було... Лікарку досада брала. Звичним оком кинула швидкий погляд на Павликів термометр, Іван Кузьмич довго роздивлявся, хмарнів: 37,5. Якась незрозуміла хво-

роба, що не дослідниш проявів, тільки чутливий термометр не схибить. З такою температурою, звичайно, в класі не можна сидіти. Павлик мов у тумані взяв книжки, збирався додому.

— Може, сказати сторожеві, щоб одвів тебе?—спитала Віра Петрівна.

Павлик рішуче заперечив. Не далека дорога, дійде сам.

Брів коридором, млявий, похилий...

За дверима школи Павлик переродився. Куди ділася кволість? Хворобу як рукою зняло. Побіг в увесь дух. Спритно снував між людьми, стрибав через кам'яні плити, через дерева, що насаджували, виплутувався з загроможденного каміниєм, лісом кварталу,—навезено для нової будови. Щастя, що не бачать ці лікарка, ці зав. Йому треба поспішати. Насилу вирвався із школи. Він не може припізнитися. До вокзалу не близька дорога. Мчав за авто, тоді погнався за трамваєм. І ніхто не знає, куди поспішає він—ці Ася, ні Леся,—ще викажуть. Рум'яний, захеканий він біг наввипередки з машинами. Аби тільки встигнути... Повна кишеня чудесних листівок у нього—дарунки іспанським дітям, що прибувають сьогодні в Харків. Ясно вам тепер?—Павлик біжить на вокзал стрічати іспанських дітей. Усі ж діти не можуть кинути школу, прийти сюди. Піонери з прапорами рясніють на площі, пісень співають, іспанських дітей стрічають. Захеканий Павлик затесався між гурт...

4

Все це кидалося в очі: незвичайний, збуджений син з задуманим чолом схилився над білим листком, хмурився, яснів, вивляв незрозумілий матері неспокій.

— Що ти, Павлику, пишеш?—кортить довідатися матері.

Павлик невдоволено ворухнувся, щось невразно промимрив, прищулився ще дужче. Тільки зібрався з думками, зосередився, а тут мати заважає. Не легко, звісно, відкривати свої потайні наміри. Павлик неохоче відказав. З матір'ю здружився він, матері можна було зізнатися.

— Пишу вірш до Першого травня...

— Вірш?!

Ганна Іванівна вкрай здивована. Сказав звичайним таким голосом. Було з чого вражатися. Задачу, приміром, письмо вона могла пояснити синові. Як писати вірша—на жаль, не могла порадити, просто і думка про те ніколи їй в голову не приходила. Вишивати, в'язати вчилася вона, як ходила в школу. Попада хвалила її навіть: здібності до шиття великі за Ганною признавала. Збереться молодь—гулянки, музика, сніви, танці, дівоцькі літа кружляють. Віршів ніколи не доводилося їй складати. Видно, і синові це дається не легко.

— Я тобі можу сказати напрямом,—рада допомогти вона синові.

— Напрямок то я й сам знаю,—досвідчено відказав Павлик. Здавнив чоло, заглиблено проказав уголос: «Свято пролетаріату»...

Мати несміливо порадила синові. На її думку, краще: «Свято працюючих»...

Павлик не згоджувався. Старанно виводив звучне повноголосе слово, небуденне таке...

— Про що ж ти думаєш писати?—обережно, болзко спитала мати, щоб не потривожити сина.

— Ясно про що...

Тут Павлик занувся. Хіба в одному слові все скажеш? Він просить матір не заважати. Про все на світі хочеться написати Павликові. Гей про чорненьку узбецьку дівчину Мамлакат, що пригорнула до Сталіна,—малюнок над ліжком висить. Очі Павликові перебігають

по рідних людях. Тут і чудесний владар полярних морів Шмідт з широкою бородою, леним чолом. Овіяні славою, непереможні герої громадянської війни, вожді Червоної Армії. Набігають зелені хвилі, червоний корабель стеже радянську країну від ворога. Потворна голова без черепа розняла велику пащу—фашизм. Про боротьбу пролетаріату з лютим фашизмом, про понівечених дітей сонячної Іспанії хочеться написати Павликові, про щасливий радянський день. О, Павликові є про що писати! Слава людям країна наша, що дала Павликові прекрасне життя, буйну уяву, гаряче серце. А перо таке безсило переказати глибокі почуття, що царстали в дитячих грудях. Пора вже Павликові і самому ставати героєм,—на жаль, тільки літа не вийшли... Чи не тому декотрі хоробрі тікають у мандри? Незнана сила хвилює, вабить, хочеться стати героєм. Хоча б уже скорій десятирічний вік минув. І взагалі, що робити людині, в якій нема ще біографії?

— Вчіться сумлінно, це ваш перший обов'язок перед радянською країною,—каже Віра Петрівна. І вона, мабуть, правду каже.

Мати, вчуваючи безпорадність хлоп'яти, близько до серця прийняла творчі муки синові, що тепер сам охоче викладав перед нею свої наміри:

— Думаю написати, що ми, діти, хочемо впрости такими ж хоробрими...

Тут він знов загнувся, неставало далі слів. Взяла досада. Дивився на матір благаючи так. Чи то, може, матері здалося? Нашвидку допомогла йому:

— ...полум'яними патріотами своєї батьківщини...

Павлик враз ожив, проленив, гарячково захопився за ті слова, що прозвучали музикою для його вуха.

— Мамо, як ти сказала? Я хочу написати, як ти сказала...

Мати, проте, роздумала. Мати радить йому:

— Ні, пиши краще, як ти сказав. А то буде надто по-дорослому.

Чого ж і треба Павликові? Він саме напав на потрібне слово. Що за чудесне слово! Розв'язані руки тепер йому. Павликові саме й хочеться подати свій голос за людей, що свої сили, життя готові віддати за нашу країну. Він нанизує літеру за літерою, легко, плавно так, вдоволений, милується, що так блискуче все звучить.

— Мамо, ти ж мені не помагала? Я сам усе склав?— питає він матір, мов не вірить своїм очам, мов ще не пересвідчився в своїй здібності.

— Звичайно, ні, звичайно, сам!—заспокоїла сина мати.

Невичерпні можливості в того хлопця!

Ні, такого вірша, можна запевнити вас, не буде ні в кого! Два слова вражають ухо... Павлик заздалегідь тишить себе думкою, як сприймуть його вірш діти. Ася, Леся?

Одне тільки місце турбує, непокоїть Павлика. Він хмурить чоло, глибоко зітхає, вовтузиться:

— Мамо, а як пишеться пролетаріат? Два «а»?

Мати вийшла за поріг, не почула...

... Вірш був майже готовий...

5

Запаморочливо цвітуть сади, клейкі бруньки потріскані рясним цвітом, соковитими відтінками виграють пишні кущі бузку, густий росляний дух б'є в груди, п'янить. Соячаний промінь ледве пробивається крізь запашну імлу. Порозкривалися тюльпани, лискучі пелюстки вишкірюються на сонці.

Який це був чудесний похід! В фіалкових вінках, з пучками весняних квітів, травневого ранку ішли діти

з піснями, веселі, і матері виходили на зсону вулицю, тішилися ними, намагалися іти в ногу...

Вітер віє, прапор рве, та хіба що в силі збити з ніг Павлика? Тімка на барабані строчить, вся вулиця стала, дивилася, любила, як Павлик армію веде.

За садом коло Держпрому спинилися воду пити, і діти кричали: давайте скорій води, Павлик прапор несе!

Спочатку Павлик занепокоєний був. Мов чогось не-ставало йому, ходив задуманий такий, в ці останні шкільні дні якось не по собі було... Хвилювала також думка: кому доведеться прапор нести? Як сніг біла сорочка на ньому, штанці—це, думаєте, не зв'язує людину?

Весь перший клас А за Павлика голос подав: треба Павликові прапор нести, бо хоч спочатку і погано вчився він, та під кінець виправився. Хіба що в силі збити з ніг Павлика?

З клубу вчителів висипали матері, що випередили похід, дітей стрічають, гримить музика, всі заходять в залу.

Віра Петрівна, що порякувала коло дітей в другому кінці, розміщала по рядах, зачувши крики, вереск, шум, галас, кинулася сюди і побачила, що Любов Аркадіївна намагається вирвати прапор у Павлика. Схвилюваний хлопець міцно вчепився двома руками за древо, не дає:

— Я відповідаю за цей прапор! Я нікому не віддам!— кричить він мало не з сльозами на очах.

Всі звернули, звичайно, увагу на це, Іван Кузьмич до краю стурбований: коли б наостанку не осоромив знов школу хлопець! Хоч цілком зразковим учнем Павлик став, та хто зна, які можуть бути несподіванки? За поведінку хлопця тяжко ручитися...

Мати, Ганна Іванівна, хотіла вже була згаряча сіпнути за руку Павлика: непристойно він себе поводить. Та, на щастя, наспіла Віра Петрівна, строго закинула оторопілій матері, що тут учителі порядкують...

Любов Аркадіївна в свою чергу в'їдливо зауважила вчительці першого класу А:

— Я ж казала, що з вашим учнем небезпечно іти в клуб!

Зверталася за співчуттям до батьків:

— Хочу відняти прапора — не дає!

Занепокоєні діти оточили хлопця, що стояв понурий такий. Хто зрозуміє: ганьбою знов для всієї школи мимоволі міг стати він! І тоді врочистий похід міг закінчитися так сумно... І дома не минути йому тоді суворої кари від батька.

Віра Петрівна не рвала, не сіпала, а лише сказала, що, поки будуть збори, хай прапор Павлик поставить на сцені. І Павлик, далєбі, не знав, що діяти: неясно було, чи може він випустити прапор із рук? Хлопець вагався. Між ним і вчителькою виникла коротка розмова.

— А як же я буду відповідати?—спитав Павлик, занепокоєний.

— Як понесеш, тоді відповідатимеш,—заспокоїла його вчителька.

— Добре, я поставлю, тільки я не відповідаю,—непевно сказав він.

— Поки не в руках, не відповідаєш,—ствердила вчителька.

Всім одлягло від серця, розсідалися на своїх місцях, до краю вражені, не в силі осягнути цілк: можлива бурхлива сцена, що навіки б осоромила школу в такий відповідальний день, розв'язалася так легко і просто. Все таки дивні діти бувають! Дивні примхи...

Павлик слухняно одніє прапор на сцену, обережно сам поставив, затесався між учнів. Яка шкода, що на цей час нема Гната Максимовича! В Червоній Армії він колись був. Можливо, він би й не так суворо подивився на ті примхи...

Розпочалися врочисті збори, останні збори перед кін-

дем шкільного року. Іван Кузьмич склав звіт перед батьками про успіхи учнів. Говорив, які здібності школа виявила в дітей, геть чисто всіх перебрав. Зокрема про Павлика довго говорив. Нахил до малювання має, також до співу, разом фізкультурник гарний, товариш, учень зразковий. Для Ганни Іванівни то була приємна несподіванка: дома, часом, тяжко примітити схильності дитячі...

Всі гаряче стали вітати відмінників, що поставали на сцені в ряд перед зборами, щоб усі бачили, дивилися на них. І батьки широко розкрили очі, побачили, що й незмінний «булиця» Павлик відмінником був, поряд з Асею, Лесею стояв. Вся школа в тім пересвідчилася.

Деского, може, і досада брала, що відмінники поставали перед очима. Всі на них дивляться, матері тішаться, кивають, всміхаються, і діти раді, щасливі...

Чорненький, як жучок, Гарик нудився, марудився. Хай побачать на другий рік, хто буде відмінником!

Віра Петрівна дітям слово сказала, щоб улітку розумно поводити себе, сили набиралися, слухалися батьків, мало чого не сказала... Щоб вдумливими дітьми росли, не скакали в клас на одній нозі, щоб кинули всякі погані забавки, гру в цурки, дружно жили, щоб хлопчики не кривдили дівчаток. Позирала на перший ряд, де поруч з Асею, Лесею сидів Павлик, мабуть, щось згадала, посміхнулася... Хто плакав над кляксами торік, той тепер став відмінником...

Матері обступили вчительку, навперобій засипали прихильними словами, закидали квітами. Світлоруса голова втопала в запашних кущах бузку. Молоді ясні очі взялися поволокою. Запаморочливий дух слався в залі.

Одна тільки мати невдоволена була. На гадку матері, вчителька надто суворо ставиться до її сина. Це було цілковитою несподіванкою: чому Гарик не в відмінни-

ках? Він такий розвинений. Щоб лінгвіст був, псуважний на уроках, бив нишком дівчаток? Ніколи цього не помічала за ним. Гарик чудесна дитина. Дома ласкавий такий. Щоб він неслухняний був? Мати пригрозить не повести в кіно, батько налякає не купити велосипеда, хлопець як шовковий. Ось і Любов Аркадіївна хвалить її сина. Хто лише знає, всі доволні ним. Це тільки чомусь Віра Петрівна не любила його. Інші діти грамоти одержали, її син не значиться в відмінниках.

Мати невдоволена була, пішла з докорами, розвілла врочистий настрій в серці вчительки.

Привітно, сердечно Ганна Іванівна обіймає вчительку: вирівняла її сина, вдумливою, чутливою дитиною став Павлик. Колись матір і слухати не хотів, а тепер турбується, щоб не стомилася вона. І води прищесе, і в крамницю побіжить, дровець наколе.

Павлика жаль брав, коли приходило в думку, що на ціле літо доведеться розлучитися з школою, де він набув такий багатющий життєвий досвід.

Ася мов вчувала настрій свого приятеля, надумала втішити його. Як Павлик хоче, вона йому подарує піонерський галстук. Думає ж він таки колисьбудь бути піонером?

Павлик ухам своїм не вірив... Яка блискуча ідея!..

6

Звечора Павлик довго не міг заснути, вертівся, марудився, так що мати звернула увагу.

— Чому ти не спиш?—накричала на нього.

Павлик нічого не сказав, згодом відповів:

— Думаю...

— Що ж ти думаєш?—лагідніше спитала мати.

— Думаю, скільки мені буде по контрольній...

О, тепер Павликові є про що думати! Наука з глови не виходить йому. Всі цифри, літери мигтять перед очима, надокучливі такі. Інші полохливі, нестійкі в ряду: «чи вірно ти нас написав? я чи не я? чи на тому місці ти мене поставив?» Деякі плачуть, нарікають: «навіщо ти скалічив мене?» Другі бадьорі такі, радісно стрибають на пружних ногах, веселяться: «спасибі, хлопчику, пробудив ти нас до життя». А єсть такі, що хитро, крадькома туляться: «примостив ти нас не на місці...»

Останній робочий день в школі не дає спокою йому: скоріше б ті табелі видали...

— Спи, спи, — сказала мати, ласкаво так, натягла білу пікейну ковдру, розвіяла надокучливо марепо.

Так ураз і заснеш, коли клопіт про четверть не дає спокою.

Колись Павликові було все байдуже. Не ті часи пішли. Правду мати каже: мов підмінили його. І він сам те вчуває, і не помітив як, а змінився таки справді. А подруге — не послухай матір, так не пустить в Піонерпалац! А тоді що? Це було б найтяжчою карою для Павлика. Ви думаєте, що тепер перед вами той самий Павлик, що не всі літери знав, злічити до ста не міг?!

Мати тепер від учительки не чує скарг на нього.

... За столом президії сидить Павлик, досить пристойно і навіть трохи поважно. І в день Червоної Армії він вірш читав про барабанщика, — хай не так, наголос, може, не там робив, але читав з таким запалом, мов командував цілим фронтом!

Леса не зводила захоплених очей з нього, весь клас, здавалося, ладен був Павликові простити усі витівки, так сподобалося всім — не знати, чи то вірш, чи то Павликове читання.

Правда, коли перед ним сидить дівчинка з білопським

комірчиком, Павликові не так легко дивитися спокійно, рука сама тляпється, кортить розмалювати чорнилом комірець той. Колись би він не вагався ні хвилини, тепер не наважується на той зухвалій вчинок, бо знає, що за це осудять його, не похвалять учні, вчителька, на такі дурниці не здатен він...

Абож коли перед ним дві коси теліпаються, настирливо лізуть в очі з своїми червоними стрічечками, Павликові теж не легко стриматися, щоб не пов'язати їх, і тому він навіть одводить очі, щоб збутися спокуси...

То, було, слди, слухай, як інші читають, тремти за свою долю (кому не відоме це неприємне почуття?), а тепер Павлик руку піднімає, а тепер — я читаю!

Віра Петрівна одного разу теж пережила чимало, схвильована була. Діти першого класу А скоро всі дізналися, що Павлик не читав і читати не вмів (шила в мішку не сховаєш), а тут сам проситься: «спитайте мене...»

Читав по складах, правда, гірш за всіх, аж упрів хлопець, поки прочитав... «Ли - си - ця», — прочитав досить виразно, здивовано прислухався, на клас позирнув: він це чи не він? так чи не так? По втішних лицах переконався, що все було гаразд.

А тут Віра Петрівна не пахвалиться, став краще читати він; якби в першому кварталі — було б відмінно, а так — посередньо.

Та це вже було давно, нічого і згадувати, тепер Павлик не спиниться ні перед яким словом, і з книжкою не розминається він.

Хоч як неприємно було згадувати, але він пам'ятає, скільки глузу було в першому класі Б, коли Любов Аркадіївна примушувала вголос читати Павлика, а він не вмів.

І хоч іноді Павликові за арифметикою і тепер кортить приліпити чортика до стелі, та Віра Петрівна кине

погляд, і рука його безвільно опускається на парту, спокійно береться за перо.

Найцікавіше те, що Віра Петрівна ніколи не скаржилася його батькам, ні за що було, і Павлик не знав ремінця дома за неї...

...Ви таки не знаєте його! Тепер уже перед вами не той Павлик! Спочатку він не всі літери знав. Чотири писав назад. Літеру У також. І задачу він рішив перший... Один хлопчисько накопав десять червяків, а другий на п'ять більше, скільки буде?

Надія Марківна вже не жахається його, дозволяє в своєму саду гулять. Мати Ганна Іванівна вже не має клопоту з сусідами за Павлика.

І четверть у нього досить таки блискуча. Не сором буде й Гнату Максимовичу показати. Ось дивіться: відмінно кругом! І поведінка навіть! Ася з Лесею не нарадуються за свого приятеля.

Друзі разом верталися додому, так хлопчики з другої вулиці—юрба стояла—почали глузувати з Павлика: дружить з дівчатками він, сміятися зачали, навздогін хтось кинув погане слово.

— Що вони кажуть?—спитала Ася.

Павлик насупився:

— Я то розумію, тільки тобі цього не треба знати,—пригвічено відказав.

Хай ніхто не знає, що пережив у цю хвилину він.

З гірким почуттям пересвідчився: багато ще сил влади треба, щоб вимести сміття з голів.

Ну так що, як Павлик Асі паличку подарував? Гарненька така, візерунки повирізував, що й ім'я своє вирізав. Діти сіпали, роздивлялися цікаву паличку, кожному кортіло погратися, так Лєся з рук не випускала, навмисно тримала, закривала ім'я, щоб ніхто не побачив, не догадався, що то від Павлика подарунок, не сміялися щоб... Хоч Павлик Асі подарував па-

личку, проте Леся пілк не сердилася. Мало Ася наморочилася з ним, поки в зразкові учні вивела? Леся, звісно, також допомагала...

...Ласкаві, сумні очі молодої вчительки дивляться з вікна услід дівчорі, що, повна вражень, барвиста, гомінка, розходитьься, зникає.

Троє спинилися коло каштанів, школі вітання шлють. Перехідним табелем Павлик розмахує, мов прапором. Ася з Лесею крутять портфелями, тоді піднімають руку—салют! Розлучатися треба. До осені. Ми ще стринемось.

Харків. 1937.

ЗМІСТ

Осінь	5
Зима	37
Весна	74

Редактор
А. Г о в і н
Художник
С. П о ф і н
Техкріпник
И. Ш т у л і ф е р
Коректор
О. Брагилська

Друкарня ім. М. В. Фрунзе, Харків,
проз. Фрунзе, в. Уповноважений Го-
вовагіт 8203, Дам 940. Тираж 12.000.
о друм. прк.

Льданиця 940. Пап. ф. 70×108—48 кг.
1½ шп. в.к. в 1 пап. прк 11: 500 літ.
Едано в роботу 26-VII-37 р. Підписано
до друку 26-VIII-38 р.

